

BENE SÁNDOR

**A TÖRTÉNETI KOMMUNIKÁCIÓELMÉLET ALKALMAZÁSA
A MAGYAR POLITIKAI ESZMETÖRTÉNETBEN –
A KORA ÚJKORI MODELL**

Előzmények, kontextus

Az alábbi vázlat egy hosszabb, háromrészes tanulmány utolsó fejezete. Az első két fejezet a Budapesti Könyvszemle 2002. évfolyamában jelenik meg, *Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diskurzustípusok a kora újkori Magyarországon* címmel. A két-felé bontást csak részben indokolta a terjedelmi szempont; mivel a szövegben az eszmetörténet és az irodalomtörténet kutatási módszereinek egy speciálisan a politikaelméleti anyagra használható fúzióját próbáltam kidolgozni, tartalmilag is indokoltnak éreztem, hogy a problémát felvető, a kutatási előzményeket és a metodológiai alapokat tárgyaló két fejezet egy szélesebb, interdiszciplináris fórumon kapjon nyilvánosságot, míg az utolsó rész, amelyben a korábban kidolgozott módszertani megfontolások érvényességét ellenőrzöm a magyar anyagon, illetve egy adott időmetszetre (kb. a 16. század utolsó másfél évtizedétől a 17. század közepéig) alkalmazható modellt vázolok, az Irodalomtörténeti Közlemények lapjain jelenjen meg. Tekintettel arra, hogy tanulmányom első két fejezete – technikai okokból – később kerül sajtó alá, mint a jelen írás, úgy vélem, hasznos lesz legfontosabb állításait az alábbiakban röviden összefoglalni.

1. A dolgozat alcíme: „Javaslat egy kutatási programra”. A program célja a magyar (Magyarországon használt) politikai nyelvek kora újkori változatainak rekonstruálása, a politikáról való beszéd (a teoretikus szint) és a politikai diskurzusok (a praxis) tradícióinak feltárása. A politika „nyelvein” nem egyszerűen az ideák elvont történetét értem, hanem ezek kommunikálásának jellegzetes fogalmait, nyelvi konvencióit és argumentációs sémáit, amelyek előírják, hogyan fogalmazható meg a politika célja, illetve milyen módon legitimálhatók annak intézményei és gyakorlati eljárásai. A kommunikációs formák alapján különíthetők el a kérdéses korszakban például a klasszikus humanista republikanizmus, az apokaliptikus prófécia, a neosztoicizmus, az érdekelvű természetjog vagy az abszolutista hatalomgyakorlás beszédmódjai, majd vizsgálhatók időbeli változásuk és interakcióik.

2. A politikát kommunikációs aktusok sorozataként vizsgáló, eljárásaiban a nyelvészet és az irodalomelmélet eredményeire is támaszkodó ún. „diskurzív politikatudomány” az utóbbi években megerősödni látszik Magyarországon, mindeddig azonban hiányzott ennek a kutatási iránynak a diakrón vetülete. A történeti kérdések iránti érdeklődés hagyományos eszmetörténeti keretben jelentkezett, amelynek „eredménye”, hogy az úgyahogy (többsnyire politikai érdekek és szimpátiák alapján) finanszírozott kutatások legfőképpen a 19. század elejéig tekintenek vissza, és tárgyukat akkor sem hozzák összefü-

gésbe a politikai kommunikációt is meghatározó korabeli retorikai rendszerekkel, másrészt pedig az ennél korábbi korok kutatása és a kapcsolódó textológiai-szövegkiadási tevékenység leértékelődött, elméleti szempontból érdektelennek minősül, ami az ilyen tárgyú pályázatok sikertelenségén, a kutatási irány alacsony anyagi presztízsén mérhető. Mindez igencsak különös akkor, amikor a téma (a kora újkori retorikai/poétikai rendszerek és a politikai elméletek kapcsolata) Nyugat-Európában központi jelentőségűnek minősül, kutatását intenzív teoretikus érdeklődés kíséri és finansziális lehetőségei is igen jók. Fontos volna tehát, hogy az itthoni kutatások is olyan elméleti keretbe illeszkedjenek, amely dialógusra képesíti őket más, a kurrens tudomány- és társadalomelméleti diskurzusokhoz jobban illeszkedő területekkel. Az általam javasolt „program” tehát nem egy adott program, hanem a részben kidolgozásra váró, részben jelenleg is zajló eszmetörténeti vizsgálódások számára kínál egyfajta módszertani minimum-konzenzust.

3. A kutatás legfőbb módszertani kritériuma, hogy rendszerszerűen, egységes keretben legyen képes interpretálni a politikai praxis és a teória forrásait. Erre jó fogódzókat nyújt a nyugat-európai politikai eszmetörténeti kutatásokat évtizedek óta meghatározó két irányzat (a politika nyelveit beszédaktusok szöveggörnyezeteiként vizsgáló, Quentin Skinner körül csoportosuló brit iskola, illetve a politikai fogalmak történetére koncentrááló, a recepcióesztétikai iránnyal együttműködő Koselleck-féle német iskola), amelyek egymásról ugyan kevésbé vesznek tudomást, de a kölcsönös ignoranciának inkább tudománypolitikai, semmint szorosán vett teoretikus okai vannak. Építhet azonban a kutatás a hazai eredményekre is, mint például a Skinner jelentés- és megértés-elméletét invenciózus kritika alá vető és éppen történeti megismerésünk „szótár”-modellje felé orientáló Huoranszki Ferenc megfontolásaira, illetve – az anyag kora újkori és magyar voltát tekintve sokkal nagyobb súllyal – az ún. „történeti kommunikációelmélet” Kecskeméti Gábor által kidolgozott módszertanára. Ennek alapelveit a következőkben látom összegezhetőnek.

a) *Történeti szemlélet:* a szövegek elsődleges kontextusának elsőbbsége az utólagos olvasatokkal szemben. Ebből következik a kutató által használt irodalomfogalom kiterjesztése, lehetőség szerinti megfeleltetése a vizsgált korszak irodalomfogalmának, illetve irodalomfogalmainak – ami implikálja az esztétikai kritérium visszahelyezését saját jogaiba: azt és annyit (ne kevesebbet, de ne is többet) olvassunk az esztétikai hatáskeltés primátusát tételező „irodalomként”, amit a korabeli kommunikáció résztvevői is annak írtak és akként olvastak (továbbá úgy olvassunk, ahogyan azt az alkotás és befogadás korabeli szabályrendszerei és úzsai előírták).

b) *Rendszerszerű tárgyalásmód:* a szövegeket belülről szervező retorikai rendszerek feltárása mellett a kutatónak törekednie kell a kommunikációs helyzet lehetőség szerinti teljes leírására. Ez annyit jelent, hogy a hagyományos történeti poétikai (retorikatörténeti) érdeklődést kiterjesztve, a közlést körülvevő, meghatározó ismeretelméleti, történetfilozófiai, teológiai előfeltevések felmérésére is kísérletet kell tennie.

c) *Dinamikus leírás:* az említett előfeltevések működésükben kell megragadni. Az alkotók és a befogadók nem merev szabályrendszerek utasításait követték, s amennyiben tudomásuk volt ilyenekről, azokat nem mereven követték. Az alkotásnak éppúgy, mint a

hallás vagy olvasás útján történő befogadásnak, megvoltak a hagyományban rögzült, a használatban folyamatosan csiszolódó, az imitáció révén továbbhagyományozódó sémái. A kommunikációs rendszerek ilyen önmozgásának feltételezése lehetővé teszi a vizsgált terület specifikumainak induktív módszerrel történő felfedezését és leírását.

Ezeket az alapelveket Kecskeméti egy jól definiálható műfaj, a 17. századi halotti beszéd elemzése során érvényesíti, amelynek sajátosságai egy pontosan körülírható kommunikációs helyzetben válhattak vizsgálat tárgyává. A politikai diskurzustípusok rendszerezése nyilvánvalóan szélesebb terület, kutatásuk során ezért tanácsos lazább, általánosabb érvényű definíciókkal kísérletezni, amelyek ugyanakkor hasznosítják a történeti kommunikációelmélet eddigi eredményeit és tanulságait. Tanulmányomban a politikát a társadalmi kommunikáció egyik meghatározó jelentőségű diskurzusszintjeként értelmezem, a jogi, művészi, tudományos és etikai/vallási szintek mellett. A politikai diskurzusnak azonban egy ezzel szimmetrikus belső tagolódása is megfigyelhető: a 17. század egyik legnagyobb politikatudósa, Hermann Conring nyomán feltételezem, hogy a kora újkor folyamán a politika jogi, irodalmi, etikai és teológiai diskurzustípusokban fogalmazódott meg, mígnem a 17. század folyamán lassan kialakult „saját”, tudományos diskurzustípusa. E típusok mentén elkülöníthetők a kora újkor különböző, bár átfedéseket mutató politika-definíciói. Például a politikának elképzelhető egy olyan meghatározása, amely szerint tárgyát a *civitas* jogi viszonyai (*constitutio*), célját az individuumok lehetséges legszélesebb körű autonómiája, eljárásrendjét a méltányos, igazságos kormányzás (*buon governo*) képezik. Ugyanezekhez az elemekhez (tárgy, cél, eljárásrend) a morális politika szintjén a közösség értékviszonyainak, a morálisan minősített közjónak (*bonum commune*), illetve a polgárok állampolgári nevelésének/nevelődésének (*vir bonus/civis bonus*) koncepciója rendelődik hozzá. A hatalomközpontú (erkölcsi szempontból értékeslemleges, technicizált) politika-felfogás véleményem szerint a művészi fokon megvalósuló politikai diskurzust jelenti, ahol a politika tárgyát a hatalmi szerkezetben, célját a hatalom megragadásában, megőrzésében és kiterjesztésében, eljárásrendjét a pragmatikus-machiavellista (majd abszolutista) módszerek művészi fokra fejlesztett alkalmazásában kell keresni. (A sor folytatható a teológiai politika modelljéig.)

Kézenfekvő feltételezés volna ezek után azt állítani, hogy a politika fentebb említett „nyelvei”, „beszédmódjai” lényegében egybeestek a jogi, művészi stb. diskurzustípusokkal. A dolog azonban ennél bonyolultabb. Ezek a „tisztá” diskurzustípusok mindössze a viszonyítást megkönnyítő elméleti konstrukciók. A politika különböző kora újkori „nyelvei” a valóságban a társadalmi kommunikáció beszélőinek ugyanazon – ismeretelméleti, történetfilozófiai, teológiai stb. – előfeltevéseinek függvényében alakultak, amelyeket Kecskeméti Gábor is részletesen tárgyalt. Az egyes politikai beszédmódokban ezek nyomán kerülnek előtérbe (vagy szorulnak háttérbe) a jogi, a művészi (hatalomközpontú) vagy a morális elemek. A beszédmódok kialakulásában jelentős – sokszor döntő – szerepet játszottak az irodalmi (az esetek többségében antik irodalmi) minták és toposzok, mint az például Lipsiusról régóta köztudott volt, Hobbesről pedig Quentin Skinner nemrégiben megjelent nagylélegzetű monográfiája bizonyította. A kutatás feladata véleményem szerint az, hogy az egyes politikai nyelvek említett előzetes feltevéseit, valamint

irodalmi mintáit (értve ezen az argumentációt szervező retorikai rendszert is) leírja, lehetőleg induktív módszerrel, azaz magukból a politikai kommunikációt megőrző szövegekből és közvetlen kontextusukból kiindulva. A deskripció természetesen nem lehet öncélú: feladata a „beszélők” intencióinak és a „hallgatók” elvárási-értelmezési horizontjainak minél teljesebb feltárása.

4. Külön hangsúlyozandó módszertani alapelv, hogy a politika nyelveinek kutatása együtt kell hogy járjon annak a kommunikációs térnek a kutatásával, amelyben e nyelvek megszólalnak. Feltevésem szerint – eltérően az eddigi megközelítésektől – a „nyelvek” mellett a kommunikációs terek többes száma is indokolt. Képtelenség ugyanis a nyilvánosság, a publikus politikai kommunikáció egyetlen terét meghatározni, például társadalomtörténeti, intézménytörténeti alapon, amely – még ha különböző alakváltozatokban is – a kora újkori Európa egészét képes lefedni. Ilyen „tér” nem létezett, pontosabban annyiféle létezett belőle, ahányat a politikai kommunikáció befolyásos csoportjai elképzelték. Ezt a szó legszorosabb értelmében értem. A „nyilvános tér” mindössze modell, amelyet egy-egy adott politikai beszédmód implikál, saját szólamának ideális akusztikai feltételeiről; időnként (nem mindig) a szövegek explicitté is teszik, milyen intézményes struktúrában érvényesíthetnék leghatékonyabban a bennük megfogalmazott intenciókat. Adott időmetszetben azonban egyidejűleg több „szólam” is kidolgozza a saját nyilvánosságmodelljét, meghatározza a maga történeti előképeit, kortárs mintáit. A kutatásnak az is feladata, hogy egy adott politikai nyelv függvényében megbízható leírást adjon e sokszor egymást átfedő, de mégis különböző szerkezetű nyilvánosságmodellekről.

5. Végül a közép-európai térség két meghatározó sajátosságára hívom fel a figyelmet.

a) Ezen a területen a kora újkorban – néhány periferikus vagy a korban hatást nem gyakorolt kivételtől eltekintve, mint pl. Juraj Križanić – hiányoztak a politikaelméleti szempontból kiemelkedő alkotások. Kis terjedelmű az a szöveganyag, amely a politika elméleti beszédmódjainak vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a gyakorlati politika fogalomhasználatának, beszélt nyelveinek szintjén is oly nagy lett volna az elmaradottság. Térségünk politikai eszmetörténetének kutatása nem csak tanácsossá teszi, hanem – más megoldás nem lévén – kötelezően írja elő a skinneri módszer ötvözését a fogalomtörténetivel.

b) Közép-Európának a történelmi Magyar Királyság reprezentálta régiója – éppen azon sajátosságának köszönhetően, hogy kora újkori intézményrendszere „hiányos”, a nyugati mintákat sokkal durvább szövedékkel követő volt, viszont a hazai egyetem hiánya, a nagyarányú és sokirányú nyugat-európai peregrináció a korban folyamatosan szinte az összes európai politikai nyelvnek egyidejű jelenlétét biztosította a térségben – mintegy kísérleti terepet, elméleti laboratóriumot jelent, ahol olyan nyilvánosságmodellek és politikai diskurzustípusok „torlódtak” egymásra, kerültek egymással közvetlen érintkezésbe, dialogikus viszonyba, amelyek érintkezését a nyugat-európai területek organikusabb fejlődése egyszerűen nem tette lehetővé. A meginduló forrásfeldolgozás, a monográfiák és konferenciák reménybeli sora tehát nemzetközi szinten komoly érdeklődésre számíthatna, mivel a tudományos érdeklődés centrumában elhelyezkedő diszkusziókhoz csatlakozna.

A térben, kultúrában távoli közvélemény(ek) vizsgálata nehezen kivitelezhető feladat. Az anakronizmus veszélyének elkerülésére olyan fogalmi hálót, kutatási hipotézist kell készíteni, amely segít megragadni a múltbeli közvélemény-jelenségeket. A fentebb mondottak értelmében a problémakör definiálásának első lépése egy szinkron modell megalakítása, majd annak vizsgálata, milyen kora újkori fogalmak feleltethetők meg a maiaknak, s azok milyen kapcsolatban állnak egymással. A meghatározás, amit javaslok, igyekszik alkalmazkodni a közvélemény köznapi fogalmának tág szemantikai mezejéhez. A kutatásokat mindeddig nagy mértékben hátráltatta a választott tárgy nehezen definiálható volta. Itt nem arra utalok, hogy a „közvélemény” kifejezéssel nyelvünk egyszerre jelöli a közös és nyilvános okoskodásban kialakuló szűkebb vagy tágabb körű konszenzus tartalmi elemeit, valamint magát a közös és nyilvános okoskodás folyamatát, hanem egy másik homonímiára: közvéleményként értelmezzük ugyanis egyfelől a különböző aktuális kérdések kapcsán időről időre megfogalmazódó véleményegyüttest, másfelől a szociálpszichológiából ismert „attitűdöt” is, vagy más néven „uralkodó véleményt”. Ez utóbbi egy – neveltetésből, kulturális tradíciókból táplálkozó – tartós és általános, érzelmi és erkölcsi orientációt jelöl bizonyos intézmények, személyek, csoportok vagy célok és folyamatok tekintetében – de nem határozza meg szükségszerűen a konkrét kérdésekben elfoglalandó álláspontot.

Úgy vélem, ugyanarról a fogalomról és referenciájáról van itt szó, amelyet Gadamer *sensus communis*nak hívott, és hermeneutikai rendszerének kulcsfontosságú elemeként használta (mint a spekulatív, természettudományos tudományfogalom tradicionális, ám Shaftesbury és Vico óta feledésbe merült alternatíváját a „szellemtudományok”, azaz a társadalomtudományok módszertanában). A vizsgálódást még izgalmasabbá teszi, hogy Gadamer e jelenségnek éppenséggel politikai eredetet és tartalmat tulajdonított, mikor a klasszikus politikaeszményből és annak humanista értelmezéseiből vezette le eredetét, s a közjó iránti érzékként, a társadalmi érintkezés erényeinek együtteseként definiálta. Tehát a *sensus communis* szinkron politikai vetületében egyfajta tartós értékorientációra, a politikai értékek alakzatainak konvergálására kell gondolnunk. A társadalomtudományok „nyelvi fordulatából” két következtetés adódik erre az elképzelésre nézve. Az egyik: az értékek nem stabil alakzataikban mutatkoznak meg, hanem nyelvileg, a kommunikáció folyamatában ragadhatók csak meg; a politikai értékek különböző kombinált és származtatott formációi különböző politikai stílusokhoz, beszédmód-típusokhoz kötődnek. A másik: az értékalkazatok nem csak szinkron vetületükben bizonyulnak képlékenyeknek és nyelvileg meghatározottaknak, hanem a történeti változásokat tekintve is. A Gadamer által csak lazán körülírt, a „latin” Európára és a brit szellemiségre jellemző *sensus com-*

* Az alábbiakban több helyütt meríték saját monografikus feldolgozásom szövegéből (*Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999). Ezt nem az önidezés öröme, hanem a könyv kis példányszáma, valamint (és elsősorban) az indokolja, hogy ott megfogalmazott téziseimen módosítottam, a kizárólag a nyilvánosságmodellek tárgyalására koncentráló kifejtés helyett ezúttal a politikai kommunikáció kereteinek és nyelveinek viszonyát vizsgálom.

munis helyett tehát a *sensus communis*ok, a közvélemény helyett a *közvéleményről* (státuszáról, működéséről, hatóköréről, politikai és/vagy morális, episztemológiai jellemzőiről) *szóló közvélemények* történeti rétegződése kerül érdeklődésünk előterébe.

A szinkron definíció a következő. A *nyilvánosság*: a társadalmi kommunikáció *tere* (kiterjedésében változik, nem mindenki és mindig nyer bebocsáttatást, pontosabban vannak, akik a külső körre szorulnak, sem információval, sem a döntésekben való tényleges részvétel lehetőségével nem rendelkeznek, mindössze virtuális módon „tagjai” a kommunikációnak). A *közvélemény*: az e térben/terekben zajló diskurzusok összessége, azaz nem álláspont, egyéni vélemények matematizálható eredménye, hanem folyamat (a nyilvános térben párhuzamosan élhet több, különböző súlyú, érvényességű „közvélemény” is egy-egy kérdésről, valamint élnek párhuzamos vélemények magáról a nyilvánosság szerkezetéről, működéséről, erkölcsi alapértékeiről; hogy mikor melyik diskurzus melyik szólama válik dominánssá, azt a diskurzust folytató csoportok hatalmi hierarchiája, illetve hatalmi aspirációi, valamint az általuk mozgósítani tudott retorikai stratégiák határozzák meg); a *propaganda*: a diskurzusokban megfogalmazódó vélemények egy adott irányba terelése (a propaganda párfogalma a hatalmi *reprezentáció*, amely nem annyira a közvetlen cselekvés előidézésére, hanem az alapértékek, az uralkodó vélemények rendszerének megerősítésére, folyamatos ellenőrzésére és jóváhagyatására irányul).

Ezt a szinkron definíciót igyekeztem úgy kialakítani, hogy ha önmagában nem is alkalmas a történeti vizsgálatra (például nem mentes a metaforáktól, mint kommunikációs „tér”), azonban elég rugalmas legyen a *korábbi fogalmakkal és metaforákkal való dialógusra*, azok belső dinamikájának felderítésére. Fentebb módszertani alapelvként fejtettem ki, hogy a nyilvánosságmodellek a politikai beszédmódok függvényei: minden beszédmód implikál – vagy akár explicitté is tehet – egy olyan kommunikációs teret, amelyben a saját szólama ideálisan érvényesülhet. A különböző modelleket alkotó fogalmak (*fama, gloria, honor, reputatio; opinio, iudicium, consensus, invidia, amicitia; populus, multitudo, virtus, viri illustres*) lehetnek azonosak, ám kontextustól függően mást és mást jelentenek. (A becsület – *honor* – vagy az okosság – *prudentia* – fogalmi nyilvánvalóan eltérő helyiértékkel rendelkeznek egy republikánus és egy abszolutisztikus diskurzustípusban.) Kérdés, hogy egy kerethipotézis kidolgozásához érdemes-e mindegyik kora újkori diskurzustípust részletesen megvizsgálni? Véleményem szerint nem. Egy politikai nyelv, az abszolutizmus beszédmódja, kitüntetett szerephez jut, legalábbis a nyilvánosság modelljeinek szempontjából. Ennek magyarázatához elengedhetetlen egy rövid kitérő. A diskurzustípusok indikátorfogalmai ezúttal a hírnév és a dicsőség (*fama, gloria*) lesznek.

Első közelítésben is nyilvánvaló, hogy a politikai diskurzusszint etikai fokán megfogalmazódott korai republikánus „jó kormányzat” ideál kulcsfogalmairól van szó. („Republikánus beszédmódon” természetesen az argumentációk szerkesztésének retorikai jellemzőit értem, ezért az nem feltétlenül és közvetlenül alkotmány- vagy államforma-függő: monarchiában is lehetséges a használata.) A felelős közéleti férfi, a jó polgár (vagy akár a fejedelem) a közjóért, a haza biztonságáért vagy gyarapításáért tevékenykedik; jól viselt hivatala (igazságos kormányzása) utánzásra és versengésre (*imitatio*,

aemulatio) serkentik polgártársait, jutalma ezen felül a *hír* és a *dicsőség*. E terminusok jóval túléltek a republikánus beszédmodd fénykorát, a klasszikus humanizmust, és még a 18. század elején is kötelező elemei a nyilvános politikai diskurzusnak. Teljesen megváltozik azonban a kontextus, amelyben jelentésüket elnyerik. Az átmenet kulcsfontosságú pontját magam korábban Tasso „udvari” dialógusaiban igyekeztem megragadni (*Il Malpiglio ovvero della corte, Della nobiltà*), de más, a populárisabb regiszterhez tartozó források is jól szemléltethetnék. A történetírás vetületében Timothy Hampton kutatásai világítottak rá a jelenségre, az irodalom- és művelődéstörténeti vizsgálódások az „ellenreneszánsz” terminusát dolgozták ki a változás tendenciájának leírására, a művészettörténet az udvari ünnepek és a nyilvános bevonulások változó szimbolikájában regisztrálta ugyanezt. Bármely kérdésirányból közelítünk, döntő jelentőségűnek mutatkozik a *fama* és a *gloria* fogalmainak „lecsúsítása” a politikai diskurzus *etikai* szintjéről annak művészi (azon belül pedig *technikai*) szintjére. A hatalom legszűkebb körében elhelyezkedők diskurzusa a titok, valamint annak leplezése és a reputáció építésének kérdései körül forog. A hír és a dicsőség magasztos humanista kategóriái az államrezon-elméletekben a tömegnyilvánosság manipulációjának *technikai* eszközeivé válnak. Maurizio Viroli alapvető monográfiája (*From Politics to Reason of the State*, 1992) meggyőzően, példák sokaságával bizonyította, hogy a 17. század közepére a *ragion di stato* beszédmoddjá Európa nagy részén nyomasztó fölényre tesz szert a köztársasági retorikával szemben. Ez azzal jár együtt, hogy az államrezon politikai diskurzustípusának fenti sajátossága visszahat a másik két alapvető beszédmoddra, az ún. „politikai teológia” (s különösen az apokaliptikus prófécia) politikai nyelvére, valamint a republikánus nyelvre, mintegy megfertőzi azokat, kialakítva bennük a nyilvánosság kettős kezelésének retorikai eljárásait.

A konfesszionális viták politikai vetületének megjelenése már önmagában is válságjelenség – s a viták jelentős, irányító személyiségeinek érvelésében éppen azt volna érdemes feltárni, vajon a politika ágyazódik-e teológiai diskurzusba, vagy fordítva, a teológiai argumentáció csupán a politikai intenciók disszimulálását, leplezését szolgálja. Mindazonáltal úgy érzem, maguk a vitázó felek mentik fel a kutatót a fáradságos munka elvégzése alól, hiszen mindegyik fél magának tulajdonítja az első, és az ellenfélre ruházza a második opciót, méghozzá az esetek többségében teljesen explicit módon, jól szemléltetve a Giorgio Spini és Delio Cantimori kutatásai által a figyelem középpontjába helyezett imposztor-tétel pusztító erejét (ti. hogy Mózes, Jézus és Mohamed csupán hatalmi pozíciójuk fenntartására „találták fel” a vulgus irányítására alkalmas, *instrumentum regniként* fungáló vallási rendszereket). A *fama* és a *gloria* ebben a beszédmodban az Isten és az emberek előtt elnyert hírnév és dicsőség, de a vita résztvevőinek titkos diskurzusában „kezelésük”, manipulálásuk technikai kérdéseire terelődik a figyelem. Egyszerűbben fogalmazva: az a közös, nyilvánossá vált tudás, hogy a vallási argumentáció mögött politikai érdekek húzódnak meg, s a politikai vitákban használatos retorikai technikák, irodalmi műfajok szolgálnak számára kifejezőeszközzül, nem áll messze attól a belátástól, hogy maga a konfesszionális kérdések körül forgó egész diskurzus is csak része egy tágabb körű, hatalmi diskurzusnak. A *prófétikus attitűd* politikai kritikájában

visszatérő szöveg a radikális „demokratikus” elvek önpusztító jellege, valamint a zsarnoklásra buzdító „próféták” hatalmi érdekelttsége, hírnevük és dicsőségük politikai genezise. Az egész törekvés, mint J. H. Boecler, a 17. század első felének neves politikatudósa írja: „neque aliud tamen agit, quam ut sub specioso et in vulgus favorabili libertatis popularis nomine, veram ex arbitrio suo tyrannidem formet: cuius propositi documenta non longe sunt petenda”. (A célzás nyilvánvalóan az angliai eseményekre vonatkozik.)

A republikánus beszédmód változásainak jellemző példájaként a strassburgi Sturmiskola praxisát említem meg. Ez a méltán híres (a magyar és általában a közép-európai peregrinusok körében is népszerű) intézmény a 16. századi kezdetektől fogva az elitképzést tűzte ki céljául. Zetevőinek politikai ambíciója nyilvánvaló: az értelmiség és a hatalom közötti idealizált humanista diskurzusmodellt szerették volna honosítani német és közép-európai területen, s e törekvésük legbiztosabb eszköze a magas színvonalú retorikaoktatás volt. A cicerói retorika, mint arra Skinner oly hangsúlyosan felhívta a figyelmet, nem pusztán technika, hanem állampolgári hitvallás is, a politika és az erény elválaszthatatlanságának hirdetője; a ciceroniánus politikai diskurzustípusban ennek megfelelően fontos szerepet kap a földi és az égi hírnév között mediál *politikai* dicsőség. Így gondolta ezt a strassburgi iskola egyik, a politikai argumentumokra retorikai példatárral szolgáló népszerű kézikönyvének (*Politicarum quaestionum centum ac tredecim*, 1601) írója, Melchior Junius (1545–1604) is. A munka célja a retorika politikai használatának segítése, a politikusok ellátása a szakmájuk gyakorlásához szükséges szónoki technikákkal és exemplumokkal. A leendő közéleti szereplők oktatása során azonban – jóllehet a cicerói nyelvezet és gondolatmenet végig domináns szöveg, a klasszikus hírnév- és dicsőség-toposz központi jelentőségű marad – a nyilvánosság kezelése szempontjából döntő jelentőségű helyeken kétértelműség figyelhető meg. Csak egy példát említek, a fegyverfogás szabadságát traktáló fejezetből. Mikor Junius azt a kérdést vizsgálja, hogy vajon lázadhatnak-e az alattvalók a zsarnoki módon kormányzó magisztrátus ellen, a pro-érvek köteleességszerű felsorolása után állást foglal az ellenállási joggal szemben: erősebbnek minősíti a cáfoló érveket. Az ókori történelemből vett példák után végül Bonfini elbeszélése adja a legmeggyőzőbb exemplumot. Bonfini a Mátyás ellen lázadó magyarokat figyelmeztető nádort idézi: „Bárkit is látsz a szent koronával a fején, még ha egy ökrös volna is az, imádd és a szent királyként kezeld.” Furcsa jó tanács a *res publica* terminológiájában, Cicero követésének szándékával megfogalmazott műben! (Ami a koronás ökröket, illetve a magisztrátusokat illeti, a rétor természetesen megengedi nekik a színlelés és a leplezés alkalmazását a politikai küzdelemben.) A retorikai gyakorlókönyv, amelyről első pillantásra még az is nehezen derül ki, hogy vajon szerzője a politikát akarja-e retorikai helyzetgyakorlattá tenni, vagy a retorikát szeretné-e régi fényében visszatuszkolni a politikába – végül az alattvalói (vagy „polgári”) engedelmisség kieszközlésének technikai segédleteként kerül a jövő politikusainak asztalára. A politika hagyományos nyelvezete ilyen módon még a protestáns és a köztársasági hagyományt ápoló területeken is a *ragion di stato* diskurzusának „felöltöztetésére”, legitimé tételére szolgál a hatalom birtokosainak kezében. Hasonló változáson megy át magának a „politi-

ka” terminusnak a jelentése is, amint arról Viroli, Nicolai Rubinstein és Michael Stolleis kutatásai bőségesen beszámolnak.

Végső elemzésben tehát joggal állítható, hogy az államrezon diskurzustípusa, az abszolútizmus beszédmódja mintegy inficiálta a többi politikai nyelvet, vírus módjára beírta magát programjukba; azok reflektálnak a kettős nyilvánosság modelljére, és „titkos” diskurzusukba beépítik a *fama–gloria* toposzok (és a szorosan kapcsolódó egyéb fogalmak) új, művészi-technikai szinten tartott jelentéseit. Ezzel bizonyítottnak látom, miért kell a *ragion di stato* beszédmódjának kiemelt figyelmet kapnia éppen a nyilvánosságmodellek klasszifikálása során. E diskurzustípus kutatásának eddigi eredményei egy három fázisú változásfolyamatot rajzolnak ki a nyilvánosság modelljeiről.

Az újabb olasz irodalomtörténet-írás az irodalmi önreprezentáció történetében jelentős állomásként mutatta be Dante „ideologia amicale”-ját, a barátok és dicsérő hívek megszerzésének eljárásrendjét. Dante a *Convivio* című értekezésében fejti ki idevágó nézeteit, amelyek legfontosabb eleme az, hogy a személyes ismeretség csökkenti az írói dicsőséget, az irodalmi hírnév és dicsőség generálásában kulcsszerepet játszik a túlzó nagytást, a kultikus viszonyulás lehetőségeit megteremtő *távolság*, a „nagyságot” *mediáló szövegek* közbeiktatása a dicsőített és rajongói között. Kiegészíthetjük ezt Petrarca *Secretum*ának nagy jelentőségű lépésével: a Szent Ágoston és a költő között lejátszódó fiktív dialógus explicitté teszi a hírnév és a dicsőség kettős értelmezési kódexét, elkülöníti egymástól a hírnév manipulálásának földi technikáit (az *amicitia* és az *invidia* eszközöszerű kezelését) és a cicerói *Somnium Scipionis* koncepciójának krisztianizált interpretációját (a földi hír alacsonyabb rendűsége, megvetendő volta, az égi dicsőség keresése a jócselekedetek révén). Ez utóbbiban nincs szükség „irodalmi” mediációra, hiszen az Isten maga tanúskodik igaz életünkről. A kései humanizmus két kulcsban is átírta a petrarkista modellt, két szinten ragadta meg a *Secretum*ban manifestált humanista tradíciót. Baldassare Castiglione az udvari traktátusi irodalom (Amedeo Quondam kifejezésével) „metaszövegében”, az *Il Cortegiano*ban (1528) kidolgozta a hírnév-manipulálás, a társadalmi és politikai érvényesülés modern technikáját, amelyben a *fama* és *gloria* tradicionális toposzait kiszorítva a vélemény (*opinio*), az ítéletalkotás (*giudizio*) és a belőlük táplálkozó *reputáció* működnek indikátorfogalmakként. Rotterdami Erasmus az ifjú Károly hercegnek, a későbbi V. Károlynak dedikált fejedelmi tükrében (*Institutio principis Christiani*, 1515) megkísérelte a hagyományos keresztény erkölcsi alapelvek politikai alkalmazását teoretizálni, azonban ő sem tudott eltekinteni a hatalom reprezentálásának technikai jellegű fogásaitól, a Dante óta ismert távollét–közellét paradigmájának felhasználásától és a nép, az alattvalók jó ítéletre nevelésében bizakodó retorikai manipuláció szükségességétől. Mindkét kísérletben megfigyelhető a hatalom civilizálására, értelmiségi-humanista ellenőrzés alatt tartására irányuló szándék, mind Erasmus, mind Castiglione pedagógiai szerepet szán a hatalmi központban zajló kommunikációnak, amelyet a „nép” utánozhat és elsajátíthat; miközben azonban a szerzők igyekeznek a hírnév és dicsőség morális komponenseit megőrizni, lassan a norma – bár egyelőre leplezett-elutasított norma – rangjára emelkedik a reputáció körül forgó politikai diskurzus, amely egy új nyilvánosságmodell körvonalait rajzolja ki. Az is látható, hogy ez a politikai nyilvánosság-

modell irodalmi eredetű, hiszen nem tesz mást, mint a Petrarca által ajánlott irodalmi reputációszerzés technikáit emeli át a politika szintjére. Ezt a sajátos helyzetet rögzíti a 16. század közepén Paolo Giovinio *Múzeum*-elképzelése, a híres és jeles férfiakról készült portrék és elogiumok kötetbe gyűjtése, illetve a nagyszabású „projekt” realizálása a püspök comói palotájában. A giovinioi modell statikus nyilvánosságmodell: a Múzeumba humanista ellenőrzés mellett kerülhetnek be a szereplők, és a Múzsák oltalma alatt szimbolikusan is egymásra találhatnak a toll és a kard forgatói. Egymás mellé akasztják őket – igaz, egyelőre csak a falon, a Múzeumban.

A dinamikus nyilvánosságmodell ezzel szemben, Christian Jouhaud találó kifejezésével, a *Színház* analógiájára épül. (Maguk a kortársak is ezzel jellemzik.) A „politika színháza” a 17. század elején különös, kettős nyilvánosságmodellt feltételez. Már Giovanni Botero kánonteremtő értekezésében (*Della Ragion di Stato*, 1589) megjelenik a gondolat, a *ragion di stato*, a *precettistica*, a történeti biográfia irodalmának további termékeiben pedig alapvetővé válik: miközben a valódi, az érdemi kérdéseket érintő politikai kommunikáció rendkívül szűk (lényegében csak a fejedelmet és a tanácsadó udvari elitet magába foglaló) körben zajlik, az alattvalók engedelmességének és szórakoztatásának fenntartása, valamint a döntéshozó körből kizárt udvari nemesség lojalitásának biztosítása viszont olyan reprezentációs eljárásokat követel meg, amelyek eszközszerűen kezelik, manipulálják a hírnevet és a dicsőséget. Egyfajta kvázi-nyilvánosság teremődik a valódi politikai nyilvánosság előterében, ahol a *fama* és a *gloria* egy látszólag bárki számára bejárható értékkála csúcán helyezkednek el, ugyanakkor azonban nézővé, közönséggé alakítják a többséget, kizárva azt a valódi részvételből. E virtuális nyilvánossággal szemben a különböző véleményáramlatok mentén egyaránt erősen jelenlévő kis számú, jól informált és művelt „közönség” tagjai (írók, potenciális írók és a közvetlen társadalmi és intellektuális környezetükben elhelyezkedők köre), patrónusaikkal, a hatalom birtokosaival együtt szűk körű „érvényes nyilvánosságot” hoznak létre; ennek a kommunikációs térnek a diskurzusai pedig az udvari traktátusirodalomban leírt sajátos technikák mentén szerveződnek: szimuláció, disszimuláció, a lepezés színlelése és a színlelés lepezése... A 17. század közepére kialakul egy tartós, a monarchikus és a köztársasági államforma mechanizmusait egyaránt „lefedő” modell, amely a hatalom legitimációs forrását a *reputációban* találja meg, s a közvélemény megalkotásának és mozgatásának szabályrendjét a teátrum metaforájának segítségével szervezi. A reputáció kulcsfontosságára már Machiavelli felhívta a figyelmet (a hatalomváltás terminusa a *Fejedelemben*: „voltage la riputazione”), de talán még hangsúlyosabban Guicciardininél jelenik meg, majd Botero külön értekezést szentel neki (a *Della Ragion di Stato* függelékeként rendszeresen közölt *Della riputazionét*), a tacitista történetírók pedig folyamatosan használják és terjesztik. Amedeo Quondam nagy tanulmányban mutatta be, hogy még az ellenállás, az értelmiségi kívülállás tételezésének technikái is ugyanebből a beszédmódból építkeznek (Guevara, Accetto, Gracián udvarellenes, a színlelést és lepezést elítélő munkái a példák). John A. W. Gunn alapvető monográfiában vizsgálta a reputáció centrális jelentőségét a 17. századi francia abszolutizmus szövegeiben – én Pázmánytól idéznék a *Feleletből*: „jól tudjuk, hogy ez világi fejedelmek az elől járásba bizony senkinek

sem engednek, hanem gyakran készek országukat is elveszteni, hogysen az *Reputatiót...*”

Végül, a kora újkor lezárultának időszakában, kettős fenomén mutatkozik. Egyfelől a francia tacitisták erős elitizmusát kritizáló Agostino Mascardi (*Dell'arte historica*, 1636) visszatérést hirdet a liviusi stíluseszményhez (a közérthető, széles közönségrétegnek szánt írásmóddhoz). Kész tényként fogadja el a „valóság” megismerhetetlenségéről szóló, a historiográfiában Patrizi által elterjesztett téziseket, s ezek figyelembevételével dolgozza ki saját *ars historica*-elméletét, amely szerint a múlt ugyan csak a róla szóló narrációkban adott, azonban e narrációk kritikai feldolgozása lehetővé teszi a históriára jellemző mimézisfogalom megalkotását az igaz valóságosság (*verisimile vero*) kategóriájában, szemben fikciós műfajok kitalált valóságosságával (*verisimile falso*). A kor divatos műfajának, a jelenkortörténet-írásnak művelői zsurnaliszta fűrgességel vetik rá magukat az új elméletre, s attól kezdve lépten-nyomon Mascardira hivatkoznak, miközben igazságkereső hevülettől hajtva tárják a nyilvánosság elé egyik államtitkot a másik után, a pápák hatalomkergető örületét, az egyháziak és a hatalmasok feslett életét, s mindenhol szimulációt és leplezést szimatolnak. A folyamat láncreakciószerűen halad, ettől kezdve az „udvari” történetírók sem vonhatják ki magukat a leleplezések kényszere alól, sőt, megbízóik lassan felismerik a „mass mediában” rejlő lehetőségeket, és maguk árasztják el béttollnokaik révén reputációszerzésre szánt információkkal a hírciacot. A végeredmény a 17. század második felében mutatkozik: az eruditus történetírás elfordul a jelenkortól és a félmúlt időszakától, a középkorra összpontosít, forráskritikai módszereket dolgoz ki, miközben a zsurnaliszta historiográfusok tevékenysége lassan átrajzolja a politikai nyilvánosság terepét. Az új típusú nyilvánosság emblematikus figurája az olasz származású, Svájcot, Angliát, Franciaországot megjárt, s élete végén Amszterdamban letelepedő médiamatador, Gregorio Leti, aki egyfajta „Aretinus redivivusként” már kizárólag új megbízója, öfelsége, az Olvasó kíváncsiságának kielégítésére szakosodik. Leti azonban nemcsak az itáliai és francia szkepszist, az abszolutista hatalmi beszédmód ismeretét hozza magával, de egyszersmind a Németalföldön formálódó polgári nyilvánosság előhírnöke, a holland demokrácia és alkotmányos berendezkedés elkötelezett híve és propagátora, Jean Le Clerc apósa és Pierre Bayle munkatársa, olykor vitapartnere, aki az újonnan felfedezett (vagy inkább a mesterségesen felduzzasztott hírciac által létrehozott) kíváncsi közönségre apellál. Ijesztő sebességgel és terjedelemben ontott műveinek ideális nyilvánosságmodellje az *Agóra*, amelyen belül egymaga testesíti meg a felvilágosult *kritikai értelmiségi* előképét.

Másfelől ez a század a politikatudomány formálódásának kora is. A német protestáns egyetemeken már a század első éveitől politikatanszékek alakulnak, Arnisaecus, Clapmarus, Althusius, Grüger, Velstein, Keckermann, Boecler, Conring és a többi ismert és ma már ismeretlen tudós professzori talárban lát hozzá a politika tudományos kritériumokhoz igazodó diskurzusának kidolgozásához. Se szeri, se száma az olyan kritikai megjegyzéseknek, mint Georgius Schönborneré („Non diffiteri possum, esse in medio immensam politicorum scriptorum messem, neminemque esse literatorum, etiam eorum, quos spaciis natura coercuit arctis, qui non aliquid in hoc genere sapere velle videatur” –

Politicorum libri septem, 1609), vagy Conring strassburgi barátjáié, a már idézett Boecle-
ré („Systemata ingens cupido et certamen Politica scribendi systematice, saeculum in-
vasit, et usque ad nauseam ac ineptias in hunc diem increvit” – *Dissertatio de scientia et
studio politices*, 1674). Mégis folytatódik a túltermelés, amely hamarosan a tankönyvek-
ben is érezteti hatását; példaként a századvég kompendiumát említtem, Thomas Crenius
szerkesztésében (*De eruditione comparanda in humanioribus, studio politico*, 1699),
amely Lipsius, Bernegger, Camerarius, Alsted és mások írásai mellett Christoph Coler
1609-i episztoláját állítja a középpontba (*De studio politico ordinando*). Úgy tűnik, ez az
egyik legnagyobb hatást gyakorló késő humanista szöveg a tárgyban; már ez a jelenség
maga is jól szemlélteti a német politikatudomány lassú függetlenedését az itáliai model-
lektől. Talán Conringé a legnagyobb érdem, de mások is közreműködtek abban, hogy az
olasz és francia államrezon-irodalom és udvari traktátusirodalom már a század hatvanas
éveire szinte teljes egészében latin fordításban vált hozzáférhetővé. Eruditus kommentá-
rok boncolták a reputáció megszerzésének módozatait, Machiavelli és Guicciardini el-
szórt megfigyeléseiből formálisan kidolgozott politikai technikák ajánlószövegei jöttek
létre. A másik oldalról – s ez főleg az új strassburgi tudományosságnak, Bernegger és
Boecler munkásságának köszönhető – Lipsius és Grotius recepciója gyakorolta a legerő-
sebb hatást, amely Pufendorf, majd Thomasius munkásságában, a montaigne-i és
charroni szkepszis természetjogi meghaladásában csúcsonylik a korszak végén. A tuda-
mányos diskurzus pedig természetesen szintén létrehozta a maga nyilvánosságmodelljét;
Leibniz és az ugyancsak bécsi szolgálatban álló bolognai polihisztor, Marsili hagytak
hátra erről paradigmikus érvényű feljegyzéseket (mindenekelőtt a politika könyvtáráról
kidolgozott tervceteik érdemelnének figyelmet, amelyek a kánon változását is szemlél-
tetik). Nyilvános tér ebben a vízióban *per definitionem* nem létezik, csak az alattvalók
boldogításra váró, amorf, de statisztikai-demográfiai módszerekkel leírható, racionális
gazdaságirányítással jóllakatható, hatékony hadseregszervezéssel ütőképessé tehető tö-
mege. A politikai kommunikáció két kitüntetett „tér” között valósul meg. A hatalom
centrumát az uralkodó és legszűkebb tanácsadói köre tárgyalásainak színhelye, a „kabi-
net” jelképezi, felszerelve a világ szinoptikus áttekintését biztosító térképekkel és az
elérhető információk összességét magukba sűrítő kézikönyvekkel; a beérkező informáci-
ókat olajozottan működő államigazgatási szakapparátus készíti elő döntésre. A másik
oldalon az elit tudósok „kabinetje” dolgozza ki hosszú távra a stratégiai fontosságú (gaz-
dasági, politikai, diplomáciai) terveket és termeli a politikai kabinet felszereléséhez
szükséges, időről időre cserélendő kézikönyveket. Ez a hiperabszolutista modell (nem
véletlen, hogy az abszolutista államok egyik legelmaradottabbjában fogant meg!) a leg-
találhatóbban talán a *Laboratórium* modelljeként írható le, ahol a korábban etikai ellenőrző
funkciót is betöltő értelmiségi jól fizetett, nagy presztízsű *technokrata szakemberré* válik.

Az abszolutista beszédmóddal kapcsolatba hozható nyilvánosságmodellek három fázi-
sa érzésem szerint talán összefüggésbe hozható a politikai nyilvánosságot meghatározó
preskriptív metaszövegek, a retorikák paradigmaváltásával. Petrarca éppenséggel Cicero
nagy újrafelfedezője, tőle indul a kora újkori ciceroniánus retorikakultusz; az ebből táp-
lálkozó klasszikus humanista retorikaelméletek pedig áthatják mind Erasmus, mind pedig

Castiglione politikai ihletésű szövegeit is. A „színházmodell” nyilvánossága leírható volna a pedagógikus igényű, általános világmagyarázó elvek gyűjteményeként fellépő reneszánsz retorika 16. századi krízise felől, Agricola, Ramus és Patrizi rendszereiből, a tacitista stíluseszmény túltengésének magyarázataként. Az Agóra és a Laboratórium által jellemzett, egymást kiegészítő modellekkel pedig korrelál részben a *sensus communis*ra apelláló ciceroniánus retorikaeszmény visszavétele, részben pedig a tudományos diskurzus formalizált retorikái (mint a Bacon és Descartes nyomán induló ún. „új retorika”). Mindez persze csak feltételezés, kutatási hipotézis – az azonban bizonyos, hogy amíg képet nem alkottunk e folyamat európai menetéről, a magyarországi politikai nyilvánosság modelljei is hiányosan lesznek csak leírhatók, hiszen a kor alapvető jellemzője a viszonylagos intézményi elmaradottság és az erős nyugat-európai szellemi kötődés, a legfrissebb eredmények gyors recipiálásának kettőssége.

A források, amelyekből a magyarországi (illetve erdélyi és horvátországi) politikai nyilvánosság körvonalai felvázolhatók, amelyek alapján a politikai diskurzus toposzai, moduljai, azaz tipikus gondolatformái csoportosíthatók, igen tág körben (irodalom, historiográfia, teológia; színdarabok, nyilvános ünnepségekhez kapcsolódó szövegek stb.) szóródnak. E forráscsoportok nyilvánosságtörténeti szempontú elemzésének szerintem legcélszerűbb módszere a fogalom- illetve toposztörténeti elemzés. Magyar (magyarországi, erdélyi és horvátországi) vonatkozásban elvégzendő feladat a hírnév, a dicsőség, a tisztesség kategóriáiban mutatkozó jelentésváltozások követése, a kapcsolódó toposzok és metaforák (vélemény, újság, teátrum-képzet, a néppel, a „községgel” kapcsolatos metaforák) funkciójának vizsgálata, a használatukban tapasztalható esetleges átrendeződés regisztrálása, természetesen a területi és vallási megoszlás, a társadalmi rétegek véleményérvényesítő képességének figyelembevételével. Ehhez nagy anyag áttekintésére, néhol egyenesen anyagfeltáró alapkutatásokra lesz majd szükség. Munkahipotézisem kiindulópontja a hazai társadalmi szerkezet visszamaradottsága és a politikai kommunikációt, a nyilvánosság szerepét és működését illető megnyilatkozások sokszor meglepően magas színvonalra között mutatkozó feszültség.

A fogalomhasználatot vizsgálva megállapítható, hogy a társadalmi (politikai és irodalmi) nyilvánosság leírásának kifejezései, metaforái a 17. század közepére, Zrínyi fellépéséig már magyar nyelven is összetett terminológiát alkotnak. Maga a „közvélemény” szóösszetétel mai jelentésében ugyan csak a 19. század elején bukkan fel, de az *opinio communis*, *opinio omnium* már a 16. században is rendelkezik magyar megfelelővel („közönséges ítélet”). A magyar nyelvű retorikai és homiletikai kézikönyvek a „zajgással”, „zajongással” adják vissza a klasszikus retorikák *rumor* terminusát. Kódexeink és szójegyzékeink az *infamiát* „pokol hírnek”, a *vulgaris famát* „ez világi hírnek”, az *opiniót* „vélekedésnek” fordítják. Szenci Molnár Albert szótára az *opinióra* szintén a „vélekedést” hozza; a *fama* nála „hír”, a *laus* „dicséret”, a *gloria* tolmácsolásában pedig megjelenik a klasszikus humanizmustól megörökölt kétértelműség („dúcözség” / „dicziret”), s Cicero nyomán ő is azonosítja a *gloriát* a *fama bonával* (mindkettőre megadja a 'hírnév' jelentést is). A 'hír, információ' jelentésű *famát* persze a 17. század eleji magyar nyelvhasználat is széles körben megkülönbözteti a *gloriával* átfedést mutató, magasztos

Famától, akárcsak ez utóbbit a *gloria coelestis*től, a mennyei dicsőségtől. A *laus hominum* klasszikus eljárásait szinte minden 17. századi magyarországi retorikai kézikönyv tárgyalta, többnyire latinul, és Iszokratész, Plinius, Cicero, Florus művei alapján a gyakorlati alkalmazást is elsajátíthatták az érdeklődők – de e munkák terminológiája részben magyarul is megjelenik, a prédikátorok és világi orátorok nagy előszeretettel alkalmazták őket. Hasonló a helyzet a hírnév tudatos, az erkölcsileg megérdemelt fokot meghaladó manipulálásának („kiterjesztésének”) technikáival: ezeket többek közt Cicero levelei is legitímálták, amelyeket a diákok a hazai iskolákban is tanultak, s a vonatkozó terminusok magyar megfelelői (dicséret, kedvezés, fölmagasztalás) már Balog György *Ad familiares*-fordítása előtt is közszájon kellett hogy forogjanak. Végül – elsősorban Justus Lipsius *Politica*jának Laskai-féle átültetése nyomán – magyar terminológiát kapott – részben – a *ragion di stato* nyelvzete is (a *simulatio* és a *dissimulatio* „színesként”, „tettetésként”, „palástolásként”) jelennek meg hamarosan a Lipsiust olvasó közönség körében).

Vegyünk kísérletképpen egy történeti keresztmetszetet a 16. század vége és a 17. század első fele között. Milyen nyilvánosságszerkezetbe ágyazódnak be ekkor a többágú tradíció (középkori lovagi reprezentáció, humanista dicsőítő irodalom, hitvita-irodalom) közvetítette értékek és retorikai technikák? Milyen közvéleményt, pontosabban hányféle és milyen módon rétegzett közvéleményt szólítottak (szólaltattak) meg a publicisztikus igénnyel fogalmazott munkák? Kik olvasták a publicisztikát? Mindenekelőtt persze azok, akik írták. Szamosközi, Baranyai Decsi, Magyarai, Pázmány, Alvinczi, Bocaius, Szalárdi, Bethlen János és a többiek, levéltárosi, prédikatori, iskolamesteri, kancellári és egyéb funkcióikon túl egyszersmind professzionális közvélemény-formálók is voltak, azaz nemcsak alakították, de alkották is a „köz”-véleményt – s talán éppen ebben a minőségükben nevezhetők az anakronizmus veszélye nélkül „értelmiségieknek”, „értelmiségi elitnek”, a kifejezés mai értelmében. Mellettük, nagy vonalakban, még két csoport tekinthető közvélemény-alkotó elemnek. A városok és részint a mezővárosok közönsége, az alsópapság, a szerzetesek, az iskolamesterek (*doctores* – tanító rend), az ún. „vitézli rend”, és a köznemesség tájékozódó része alkotta az egyik, inkább virtuális publikumnak felfogható réteget, amely a legritkább esetben jelenített meg vagy képviselt konkrét kérdés kapcsán „érvényes” (a döntéshozó körök által figyelembe vett) közvéleményt, de a véleményformálók számára mégis hivatkozási alapot jelentett, a nyilvános történések e réteg színe előtt, hallgatólagos jóváhagyásával mentek végbe. A másik elem a kortársak által találóan „politicus rendnek” nevezett, igen heterogén csoport volt. Ez a főpapságból, az országgyűléseken részt vevő nemesekből és képviseleti joggal bíró választói körükből, a főrendekből, illetve a körülöttük szolgálatot teljesítő familiárisokból, valamint a szabad városok országgyűlési küldötteiből állt össze. „Nemes Magyarország”, „nemzetünk virága”, „inclya gens Hungarica” – a korabeli közköltészet, a röpirat-irodalom és a történeti munkákban olvasható prooemiumok jól körülhatárolják a politicus rendet, az „érvényes közvéleményt” formáló csoport kommunikációs terét.

Első pillantásra is szembetűnő: a magyarországi politikai nyilvánosság alaprajza a nyugat-európai mintától eltér. Miközben bizonyos vonatkozásokban (a szemlélődő kö-

zönség és az érvényes közvéleményt formáló csoport egyidejű jelenléte kapcsán) megfelleltethető annak, egy adott ponton, az Udvar-jelenség tekintetében, komoly anomáliák jelentkeznek. A reformáció áttörésével az addig főként az egyházi-klerikus regiszterben kidolgozott nemzeti nyelvű irodalmi tradíció kilépett a kolostorok falai közül, és nyelvi öntőformákat kínált az új vallási ideológia, illetve az elit körből leszálló kultúrjavak, a humanista közvélemény-formálási technikák számára. Mindez a 16. század második felében a társadalmi nyilvánosság tágulásához és a politikai kommunikációra alkalmas (vagy nemsokára alkalmassá váló) műfajok robbanásszerű gazdagodásához vezetett. Közben azonban eltűnt az a központi udvar, amely normát adhatott volna az új fegyverek használatára, koordinálni tudta volna a politikai nyilvánosság formálódását. A török szorításában sokszor lélegzethez is alig jutó főúri udvarok nem tölthették be azt a szerepet, amely más területeken nemcsak egy valós szociális tér formálásához, belső tagolásához vezetett, hanem egy szimbolikus irodalmi és ugyanakkor politikai játéktér, kommunikációs közeg létrehozásához is hozzájárult.

Könnyen juthatna bárki ebből arra a következtetésre, hogy ahol csökevényes formában van jelen az „Udvar színháza”, ahol szinte teljességgel hiányzik a „politika színháza”, ott értelemszerűen nem fogalmazódhatnak meg az azokat illető teoretikus igényű reflexiók sem. A helyzet azonban ennél bonyolultabb, az imént vázolt képlet sok ponton árnyalható, finomítható. Az értelmiségi és politikai elit körein belül, a visszamaradottság ellenére, mégis sok olyan, a nyilvánosság működ(tet)ésére, a hírnév manipulálására vonatkozó modern gondolatot találunk, amelyeket nehezen vezethetnénk le az archaikus társadalom- és nyilvánosságszerkezetből, mégis jelen vannak, s aktuális kérdések kapcsán képesek közvéleményt generálni. Itt is megjelenik, izmosodik az értelmiségi öntudat, az írók egyre erőteljesebben hangsúlyozzák saját közvetítőszerepük jelentőségét. (Ennek jellegzetes toposza például a Homérosz ismeretével felfegyverkező, az író segítségével hadakozó Nagy Sándor emlegetése.) A tradicionális irodalmi reprezentáción túllépő korszerű propagandának, a közvélemény tudatos befolyásolásának már korábban, a 16. század folyamán rendkívül sokrétű, hatékony gyakorlata alakult ki Magyarországon és Erdélyben. A század közepén pedig regisztrálható a *ragion di stato* politikai diskurzusának recepciója, az elméleti jelentőségű következtetések levonása. Zrínyi Miklós műveiben, a *Vitéz hadnagyban*, a *Mátyás-elmélkedésekben*, a levelekben és emlékiratokban ott visszhangzanak Malvezzi, Mascardi, Silhon, Siri gondolatai; szimulációra inti Batthyány Ádámot, s nem feledheti „Julius császárt”, aki még az alaptalan proféciáknak is „hasznát vette volna”. Kortársai közül a nyugat-európai szellemi áramlatok ellentmondásainak megélésében, lelkiismereti vívódásában, nemzet, politika és vallás viszonyáról való töprengéseiben, a közvélemény jelentőségére és formálásának módjaira vonatkozó következtetések levonásában kétségkívül ő jutott a legmesszebbre. Biztos kézzel nyúlt a laikus *ragion di stato* legjelentősebb teoretikusaihoz, a francia típusú abszolutizmus példájához, s ezzel eljutott egy korszerű nyilvánosságmodell megalkotásának küszöbéig. Ám számolnunk kell azzal is, hogy – legalábbis a fennmaradt könyvjegyzékek tanúsága szerint – nem volt egyedül, sokirányú politikai tájékozódásában többen is követték.

A társadalmi modell és az irodalmi anyag tanúsága között tehát komoly feszültség mutatkozik. Hogyan léphetünk tovább az ellentmondás feloldásában? Nyilván a modelleket megfogalmazó vagy implikáló politikai diskurzustípusok vizsgálatával. Főntebb azt mondtam, hogy a klasszikus értelemben vett „Politika” közvélemény-fogalma Nyugat-Európában a 17. század első harmadára már csak irodalmias dekorumként létezik, valójában a diadalra jutó *ragion di stato* politika-felfogásának manipulatív célokra alkalmazott technikai eszköze lesz. Magyar viszonylatban így egyrészt az a kérdés, hogy kimutatható-e a politikai nyelv két nagy rendszerének hatása, megpróbálják-e a közszereplők az elmaradottabb hazai társadalomszerkezetet ezek kereteiben értelmezni és leírni, másrészt az, hogy reflektálnak-e, s ha igen, hol és hogyan a nyilvánosság státusát érintő európai diskurzusokra. Tetten érhető-e az európai politikai teóriákban Boteróval visszavonhatatlanul nyilvánossá váló gondolat (bármely hatalom végső legitimációs forrása a puszta reputáció), s főként: a hazai politikai nyilvánosság aktorai, illetve a környezetükben mozgó értelmiségiek levonják-e az ebből adódó következtetéseket? Vajon itt is „inficiálódott” a republikánus és a „profétikus” politikai nyelv? Vagy esetleg ebben a térségben a nyugat-európai forrásanyag elemzésével definiált politikai beszédmódok egy más típusú interakciója figyelhető meg? A nyilvánosság szerepével, a hírnév státusával kapcsolatos uralkodó véleményeknek milyen rétegződése mutatkozik? Így, a szociológiai alaprajz visszamaradottságát tényként kezelve, s figyelmünket a modellekre fókuszálva, feltehetőleg élesebb körvonalú képet kapunk.

A politika diskurzustípusai

A munkahipotézis felállítása során továbbra is a 16. század utolsó másfél évtizedét és a 17. század első felét átfogó intervallumra koncentrálok; ebből a keresztmetszetből szeretnék olyan modellhez jutni, amely azután alkalmas lesz egyéb, a vizsgált korszak más pontjairól alkotható modellekké váló szembesítésre. A politikai diskurzustípusok interferenciája, „egymásba beszélése” evidencia ebben a bő félszázadban is – a kérdés az, milyen mértékben befolyásolják egymást, illetve milyen szerkezetű kommunikációs teret rajzol ki ez a folyamat. A vizsgálat első lépése természetesen annak tesztelése volna, hogy a politikai beszédmódok Nyugat-Európában azonosított típusai megmutatkoznak-e a hazai anyagban is. Ez azonban kevés eredménnyel kecsegtető próbálkozás lenne. Egyrészt azért, mert a válasz nyilvánvalóan igen, hiszen a külföldi egyetemeken végzett magyar értelmiségi és politikai-egyházi elit természetesen hozta magával az olvasmányélményeket és a politikai praxis tapasztalatát, másrészt azért, mert a Magyarországon és Erdélyben született elméleti igényű művek száma csekély, színvonaluk néhány kivételtől eltekintve nem jár hobbes-i magasságokban. A kérdés felvetése termékenyebb lehet, ha a Koselleck-féle módszer nyomán járva, megpróbáljuk a nagyobb politikai nyelveket beszélők csoportjaihoz kötni, majd a köztük jelentkező kommunikációs kísérletekből és azok zavaraiából kiindulva finomabb kategóriákhoz jutni.

A vizsgált területen és korszakban a politikai kommunikáció két nagy nyelvi rendszere közül a republikánust, azaz a politikának a cicerói értelemben vett morális nevelőszerepet is tulajdonítót a rendi nemesség beszélte; annak a közegnek volt ez koinéja, amely a pozsonyi diéták kommunikációját meghatározta. Kételkedem benne, hogy a tradícióra, az „ősi alkotmányra” hivatkozó nyelv ettől elkülöníthető lenne: főként azért, mert az Aranybulla emlegetése ebben a korban már önmagában is a köztársasági érvelésmódot támasztotta alá. Az állam, az ország megjelölésére a rendi közegben ekkor még – a *regnum* mellett – érdekes módon a *res publica* szolgált. Ennek nem az az oka, hogy a politizáló magyar nemesség ne olvasott volna Cicerót vagy római történetírókat, s ne tudta volna az elméleti különbséget monarchikus és republikánus alkotmányos berendezkedés között. Azonban a magyar rendi önmeghatározás elsődleges kontextusa a német birodalmi alkotmányjogi keret volt, rendi főméltóságaink „Bécsen túli” tapasztalatai közül kiemelkedtek a frankfurti, majd regensburgi német birodalmi gyűlések; az ezeken megfogalmazódott érvek, gondolatmenetek hatottak a pozsonyi országgyűlések vitastílusára is. (Az sem lebecsülendő tényező, hogy ugyanezek a főméltóságok gyakran már ifjúkorukban megfordultak a német egyetemi városokban, többnyire értelmiségi kísérőkkel, praepetoraikkal együtt.) Ebben a német környezetben pedig a politikai diskurzus alapszólama volt a birodalom államformájáról folytatott vita. A protestáns területek arisztoteliánus jog- és politikatudománya már a korai reformációtól kezdve a monarchikus császári jogok ellenében igyekezett megalapozni a választófejedelmek jogait; az *imperiumot* a politika- és jogtudós professzorok arisztokratikus köztársaságként definiálták, amelyben az imperátor csupán *primus inter pares*, az 1356-i német aranybulla értelmében letehető tisztségéből, amennyiben a *magistratus inferiores* (azaz a választófejedelmek) irányában nem tesz eleget szerződésben vállalt kötelezettségeinek (pl. beavatkozik a választók alattvalóinak vallásszabadságába). Az V. Károly elleni fellépést, az ellenállás jogát Luther éppen ilyen alkotmányjogi érveléssel támasztotta alá; vele szemben azonban saját hívei – élükön Melanchthonnal – már ekkor természetjogi érvekre (a zsarnoki hatalom erkölcsi köteleltségszegésére, az alattvalók természetes és egyéni ellenállási jogára hitük védelmében) hivatkoztak. A két irányzat közötti különbség döntő jelentőségű lesz nemcsak a protestáns ellenállási jog variánsainak kidolgozásában (a reformáció radikális, svájci, angol, francia ága a melanchthoni argumentációt fejleszti tovább, míg a lutheránusok megmaradnak a közjogi érvelésnél), hanem a magyarországi politikai beszédmódok elválásában is: az ortodox kálvinista, majd később a puritánus szólam kibékíthetetlen ellentétbe kerül a császári (és mindenféle központi) hatalommal, míg a lutheránus időnként képes és kész egy közjogi érvelésre, amely a republikánus diskurzustípus nyelvi konvencióinak alkalmazásával a katolikus rendi ellenzék számára is keretet kínál sérelmei megfogalmazására. A kezdeti stádiumban a birodalmi viták csupán mintát jelentettek a magyar rendi politizálás számára, hiszen a Magyar Királyság önálló, az *imperiumhoz* csak perszónalunióval kapcsolódó politikai entitás volt, aranybullája pedig ősbibb volt a németnél is – ez az álláspont tűnik föl Révay Péter, a Sturm-iskolát járt tudós koronaőr államelméleti munkáiban (*De Sacra Corona*, *De Monarchia*). Ám mindez már elegendő

volt arra, hogy a Szent István-i királyság (*regnum*) mint *res publica* jelenjék meg a politikai köznyelvben, a birodalmi helyzet (köztársaság császárral az élen) analógiájára.

A rendek zömének politikai diskurzusa a krisztianizált cicerói (liviusi) *respublica*-ideál erkölcsi terminusaiban fogalmazódott meg (önfeláldozó hazaszeretetet és harc a pogányság/eretnység ellen, családszeretet, hűség, becsület-tisztesség, az adott szó megtartásának kötelme, az idősök tisztelete stb.). Az uralkodóval/fejedelemmel folytatott politikai kommunikáció leggyakoribb keretmetaforája a „Család”. Az uralkodót fejedelmi tükrök és parainézisek készítik fel hivatására, az ősök példája és tapasztalt, „látott-hallott” tanácsadók segítik a konfliktusok elsimításában, a diéta *consensus*ának elnyerésében döntéseihez. Felelőssége a családfő felelőssége: kötelessége megvédelmezni a közösséget, gondoskodni bajba jutott alattvalóiról. Erényei (igazságosság, erő, kegyesség, okosság) gyakorlásáról az „ország” (ti. a rendi országgyűlés) előtt ad számot – ha ellentétbe kerül velük, s következőképpen árt a *bonum publicum*nak, az ország először felterjeszti sérelmeit (*gravamina*), ha ez nem használ, ellenállást tanúsíthat, végső esetben választott magisztrátusai segítségével le is teheti a trónról. Az ellenállási jog megalapozásában láthatóan morális (azaz a tradícióban, az uralkodó vagy általános véleményekben adott) érvek keverednek a jogi argumentáció elemeivel. A kettősség oka pedig kézenfekvő: a rendi modell „vélemény-nyilvánossága” ideális esetben egybeesik a közjogi értelemben vett politikai nyilvánossággal, a morális terminológiában megfogalmazódó politikai véleményformálás egyszersmind közjogi disputa is. A „nobilitas”, s főként a „politia”, „politicus” és kapcsolódó fogalmak elemzése itt a tradicionális keresztény morál és a cicerói örökség terminológiájából építkező, az igazságosság, a közjó és a jó kormányzat értékein alapuló, behatárolt társadalmi kommunikációs térben zajló, nyílt (publikus) közlésformákban megvalósuló diskurzustípus, az ideális „rendi nyilvánosság” politikai kommunikációjának körvonalait rajzolja ki. E kommunikációtípus legeredetesebb és legeredetibb kidolgozásai érdekes módon az erdélyi forrásokban adtak: Gyulay Pál *Tanácsi tüköre* (1585), Kovacsóczy Farkas *De administratione Transylvaniae* című európai összefüggésekben is rendkívüli jelentőségű dialógusa (1584) vagy a fejedelmi parainézisek – mind a cicerói-humanista értelemben felfogott Politika egyeztetési kísérletei a központosító hatalom új típusú diskurzusával.

Az abszolutista beszédmodot ezzel szemben az udvarhoz (pontosabban az udvarokhoz, az erdélyi fejedelmi udvarhoz és a bécsi királyi udvarhoz) szokás kötni. Az udvari diskurzusban a politika, Botero szellemében, nem az igazságos kormányzás tudománya, hanem az alattvalói engedelmség biztosításának manipulatív eszköze. A kommunikáció az uralkodó és bizalmas tanácsosai legszűkebb körében zajlik, centrális szervező eleme a titkosság (*secretum, segretezza*). Az uralkodó (s hozzá hasonlóan az államigazgatási-udvari hierarchia bármely fokán pozíciót betöltő „udvari ember”) legfőbb politikai érénye az okosság (*prudentia*), amely lehetővé teszi az ellenfél félrevezetését, az érdek érvényesítését, a vallás(ok) *instrumentum regniként* való felhasználását; kommunikációs technikája a színlelés és a leplezés. Mindezek a technikák – hasonlóan a rendi politika törekvéseivel – a *bonum publicum*ot szolgálják, csakhogy ebben a közegeben a közjó nem a cicerói értelemben vett politikai közösség „köz-java”, hanem az Állam, a *Status* vitális

érdeke, fennmaradásának záloga. Ennek érdekében a fejedelemnek olykor hitszegővé kell válnia, kegyetlennek, gyorsnak, ravasznak, az idővel jól gazdálkodónak kell lennie; a hagyományos uralkodói erények sora megfordul, a kegyesség és a hit a politikai propaganda fogásai lesznek. Az új uralkodói erények olykor pozitív előjelű kommentárban is részesültek: elég felidézni Báthory Zsigmond mesteri közvélemény-manipulációjának dicséretteli megörökítését Baranyai Decsi *Magyar históriájában*, vagy Bojti Veres Gáspár krónikáját, amelyből az eseményeket a háttérből irányító vagy befolyásoló Bethlen Gábor protestáns-machiavellista portréja tűnik elő. Emögött természetesen az igazság manipulálásának/manipulálhatóságának elfogadása (ha nem is szükségképpen teoretikus végiggondolása) húzódik. Amint Prágai András, I. Rákóczi György udvari prédikátora írja Guevara-fordításának (*Fejedelmeknek serkentő órája*, 1628) előszavában: „...csac az igaz-mondással ellenkező képpen ne hazudgyon ember, ha az igaz-mondástól különböz is az beszéd, nem mindenkor vétkes hazugság. Mert az igazat-is néha ki nem mondani szinten oly szép dolog, mint az igaz-mondás; és az kerülő beszéddel való tettetet mondás, mellyet tiszt avagy jó akarat szerént való hazugságnac mondhatni, ha az igaz-mondástól különböz is, csac véle ne ellenkezzéc, nem tartatic véteknec, melyre bizony nagy okosság kévántatic.”

Írásos nyoma viszonylag kevés van az ilyen technikai jellegű észrevételeknek (jóllehet feltételezhető, ha nem is bizonyítható a szóbeli előfordulás gyakorisága). Az Udvar „titkos diskurzusa” ritkán explicit: rekonstruálására éppen ezért az udvari nyilvánosságmodell *ellenében* megfogalmazódó kritika a legalkalmasabb forráscsoport. Én ezúttal egy eddig talán kevésbé kiaknázott terület, a prédikációirodalom jelentőségét hangsúlyoznám. A prédikátorok ritkán szereztek személyes tapasztalatokat az udvari kommunikáció terepén, de akit érdekelt a kérdés, az könyvekből, méghozzá vallásos tárgyú könyvekből is tájékozódhatott. A 17. század elején már fejlett bibliai filológiai módszerek álltak rendelkezésükre; Kecskeméti Alexis János ezek alkalmazásával elemzi Nebukadnecar „udvarának” színlelésre és leplezésre, csalásra, diffamálásra, ravaszságra, irigységre, tisztesség-kivánásra és okosságra épülő kommunikációs gyakorlatát. Prédikációgyűjteménye (*Az Daniel Propheta könyvenek az Szent Iras szerint való igaz magyarazattya*, 1621) szinte teljes egészében tartalmazza az udvari viselkedésformák és az ott érvényes beszédmódok magyar nyelvű terminológiáját – természetesen elítélően, de mégiscsak közvetíti azokat, sőt, aktualizáló, a jezsuitákat és Bécsset bíráló párhuzamaival bemutatja alkalmazásukat is a napi politikában. Medgyesi Pál mintha szintén tudni látszana az udvari stílus létéről a *Praxis pietatis* fordításának előszavában (igaz, létjogosultságát csak a maga helyén ismeri el; a Szentírás-értelmezésben vagy a filozófiában már szerinte sincs helye az udvari vagy prókatori „piperének”).

A két politikai beszédmód tehát tisztán elválik egymástól, legalábbis első pillantásra ez lehet az ember benyomása. Családi levelezési anyagból származik a példa – Teleki Mihálynak írja édesanyja, Teleki Jánosné: „Osztán olyan szokást vettél te elő, Teleki Mihály, hogy az egyik szódat a másikkal hamar arcul csapod, az mely soha tisztességedre nem esik; igazán látszik, hogy udvari hited vagon; hanem el hagyj a féle tökéletlenséget (...) mert apád olyan ember vala, hogy kárával is megállotta vala, mit egyszer megmon-

dott. De te bizony nem vagy olyan.” A korholó levél jól mutatja a két diskurzustípus, a hagyományos rendi-„republikánus” és a *ragion di stato* vezérelte udvari összecütkezését (még számtalan hasonlót idézhetnék Szamosközitől Szalárdiig és tovább), s nemkülönben azt is, hogy a kortársak tudatosan tettek köztük különbséget. Némileg zavaró ugyanakkor, hogy az utóbbi diskurzustípus (a *ragion di statóé*) nem kötődik szorosan klasszikus színhelyéhez, a fejedelmi udvarhoz – ennél azonban súlyosabb anomáliákkal is találkozunk a kutató. Közülük sorolnék most fel néhányat.

Az egyik ilyen, nehezen értelmezhető jelenség szintén a „polgárias” (részben pedig a rendi) közegehez kötődik. Már Bán Imre, majd a Draskovich János Guevara-fordítását kommentáló Komlovszki Tibor is felvetette a nyugtalanító kérdést: mi lehet az oka annak, hogy a rendi és művelt polgári környezetből származó gondolkodók a századfordulón és az azt követő évtizedekben egyre fokozódó érdeklődést mutatnak az udvariság és az abszolutista államelmélet kézikönyvei iránt? Az udvarok „deáktalan népe” számára Sallustiust fordító marosvásárhelyi tanító, Baranyai Decsi János vajon a nemesség politikai akkulturációját tartotta szem előtt, vagy Báthory Zsigmond érdekeit szolgálta a Catilina-összeesküvés felszámolásának magyarításával Kovacsóczyék kivégzését igazolandó? A soproni Lackner Kristóf szinte egyszerre írja meg a rendi-polgári közösség részéről az uralkodónak címzett erkölcsi kötelmek kompendiumát (*Coronae Hungaricae emblematica descriptio*, Bécs, 1613) és az udvari ékesszólás mesterségében eligazító drámáját (*Cura regia*, Kassa, 1616); Rimay részt vesz a rendi főméltóságok politikaelméleti kérdéseket érintő tanácskozásain, Révay Péter, Szokoly Miklós, Darholcz Kristóf körében – s nem sokkal később, a Prágai András Guevara-fordításáról írott híres „lektori jelentésében”, ellátja az erdélyi fejedelmet az udvari stílus és életforma illendő szabályrendszerével. Talán arról van szó – bár ezt csak óvatos feltevésként kockáztatom meg –, hogy az elmaradottságnak vannak, lehetnek bizonyos előnyei is. Magyarországon nincs Castiglione-fordítás, van viszont Erasmus-hatás és magyar Grobián – mindkettő, ha áttételesen is, a polgári nyilvánosság formálódásának irányába mutat egy archaikusabb társadalmi szerkezeten belül. Nincs egy abszolutista udvar és az onnan sugárzó egy ideológia – van viszont több hatalmi központ, amelyek az abszolutista ideológiák különböző válfajait „versenyeztetik”, s a 17. század első felében „kikövetelik” a politikatudományi tárgyú irodalom magyar nyelven való megjelenését, illetve van rendi nyilvánosság, amely majd a 17. század második felére paradox módon éppen archaikusabb vonásai, az antik *res publica*-ideálhoz való ragaszkodása révén válik alkalmassá az itáliai *ragion di stato* ideológiák német területen kidolgozott modernizált polgári változatainak befogadására. A kérdésekre természetesen a további kutatásoknak kellene megadniuk a választ, amelyek igazolhatnák vagy éppen cáfolhatnák a megfogalmazott feltevések helytálló voltát.

A másik problematikus pont 17. század első felében jelentkező puritánus mozgalom politikai ideológiája. A puritán mozgalmat politikai vetületében a nemzetközi kutatás ma is a polgársághoz köti – ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a radikális reformátorok „fejlettebb” politikai eszméket hirdettek volna, mint ortodox ellenfeleik. Sőt! Magyarországon egyenesen félelmetes perspektívát jelenítettek meg. Politikai nézeteikben nem találunk „nyitást” az ismeretelméleti szkepszis felé. A puritánok hivatkozási bázisa (s

egyben e hivatkozás morális igazolása) az egyszerű, tanulatlan, de értelmes emberek nézetei, „közvéleménye”, amelynek érvényességét természetesen az isteni gondoskodás garantálja. Ismeretelméletük tehát alapjában véve optimista, s ezzel párhuzamosan politikai gondolkodásuk is „pozitív”: a magisztrátus vagy a Fejedelem világi hatalmát Istentől származtatják, a szegény község engedelmességét vagy engedetlenségét szerintük az állandó transzcendens kapcsolat szabályozza. A puritán gondolkodásban így elválaszthatatlanul összefonódik a polgári társaság együttélését keretbe foglaló isteni törvény és a világi törvény szabályrendje, politikájuk a *politia ecclesiasticának* talán még a katolikus vonalnál is nagyobb világi befolyást biztosít. Medgyesi Pál *Jajai* a konzervatív publicisztika csúcsteljesítményei, Apácai Csere János pedig *expressis verbis* is a kettős szerződésre épülő kálvini teokratikus állammodellt tartja követendőnek az *Encyclopaediában*. A puritánus ideológiának kevesebb köze van a Magyarországon a reformkorban jelentkező szekularizált polgári vagy polgáriasult nemesi ideológiákhoz, mint a Zrinyi-féle, a nemzeti abszolutizmus felé nyitó függetlenségi gondolatnak, vagy a Vitnyédy és társai által képviselt, nagy hagyományú rendi *res publica*-elképzelésnek.

A zavarba hozó példák még szaporíthatók visszább lépve az időben. Az alkotmányjogi problémákról folytatott német birodalmi diszkusszió kontextusában nyer jelentést Alvinczi Péter gesztusa, aki két röpiratában (*Magyarország panaszsa, Defensio querelarum Hungaricarum*) nemcsak Bethlen 1618-i magyarországi bevonulását próbálja a magyar rendek közjogi sérelmeivel indokolni, az „eget és földet elegyítő” jezsuiták politikai befolyását kárhoztatva, hanem érvelése élesen elválik a fejedelem publicistáinak kálvinista-teokratikus argumentációjától is, akik kizárólag a vallási sérelmekkel és a zsarnokság elleni fellépést lehetővé tevő természetjogi érvekkel igazolták a katonai beavatkozást, azaz tovább gazdagították a Bethlen körül már korábban kibontakozó protestáns mitizációt. Alvinczi, Bethlen oldalán, a *res publica* nyelvét és értékeit szegi szembe a szintén Bethlen mellett kardoskodó prédikátor-írók és értekezők (Redmeczki T. János, Milotai Nyilas István, Pataki Füsüs János) prófétikus-abszolutista beszédmódjával. Nem minden alap nélkül írta Pázmány még 1620-ban, a *Rövid feleletben* a vallási vitairatok létrejöttének fő okáról: „Azért csak egyéb practikákkal az calvinista predikátorok pártolkodásra és fejedelmek ellen támadásra ne izgatnák az urakat, az hit dolgairúlvaló írásokkal nem gondolnánk.” A dolog szépséghibája csak annyi, hogy Pázmány mindezt elmondhatta volna saját egyházának politikai „felforgató tevékenységéről”, vagy akár a maga személyéről is. Alvinczi maga például a Bethlen akciója körüli publicisztikai háború újabb állomásán, Pázmány leleplező röpiratára beszédes című írással válaszolt: *Machiavellizatio, qua unitorum animos dissociare nitentibus respondetur* (1621) – azaz a 17. század elején már mind a katolikus, mind a protestáns klérus nyilvánossá tette az addig titkolt érvet: a vallási érvek *instrumentum regniként* használhatók a politikai kommunikációban. Ráadásul a gondolat mind a katolikus-abszolutista, mind a protestáns-republikánus beszédmódban megjelent.

Magyarázatra szorul az is, hogy a vesztfáliai béke megkötése után a királyság új utakat kereső főúri politikusai a Révay–Alvinczi-féle alkotmányjogi szemlélet politikájához térnek vissza, s itt szintén nem számít a vallási hovatartozás: a katolizált Nádasdy Ferenc,

a *Mausoleum* későbbi szponzora gondoskodik a lutheránus Révay munkáinak új kiadásáról. Mintha a vallási megosztásnál lényegesebbnek, legalábbis azzal egyenlő súlyúnak bizonyulna a hívő (az egyháznak politikai szerepet biztosító, a politikát üdvtörténeti „kulcsban” értelmező) politika és a laikus (a politika autonóm jellegét hangsúlyozó) politizálás ellentéte. Ráadásul az sem állítható biztonsággal, hogy az egyik (mondjuk az előbbi) típus feltétlenül az abszolutista, a másik (mondjuk az utóbbi) kizárólag a „republikánus” beszédmódhoz kötődne! Az államrezon diskurzustípusát egyaránt használják a laikus politika (Zrínyi) és a teokratikus államfelfogás (Pataki Füsüs) hívei, de a *res publica* beszédmódjának használói között is találunk mind autonóm politikaideált valló (Kovácsóczy, Vitnyédy), mind profétikus hevületű (Apácai, Medgyesi) gondolkodókat. Hogyan lehet itt rendet tenni, rendszert teremteni?

A válaszáért a politikai beszédmódok kurrens elméleteihez kell fordulnunk. Mint látuk, az eredmények egyszerű átvétele nem oldja meg a speciálisan közép-európai problémákat, még magyar és erdélyi viszonylatra szűkítve sem. A kommunikációs zavarok típusainak meghatározása azonban a nyugat-európai modellek módosításához is kulcsot ad. A kutatások egyik (nagyreszt brit, az olasz/amerikai terepen Maurizio Viroli által képviselt) irányzata a Politika (republikanizmus) és az Államrezon (abszolutizmus) beszédmódjai között mutatkozó ellentétekre koncentrál, s ezen a skálán próbálja elhelyezni az etikai (Lipsius), vallási (Kálvin, Knox) és természetjogi (Grotius, Pufendorf) alapozású „nyelveket”. A másik, inkább csak az olasz s részben a német szakirodalomban megfogalmazódott álláspont a politika vallásos értelmezését (Ribadeneyra, Beffarmino) állítja szembe a politika tudományos diskurzusaival (Botero, Grotius, Hobbes, Conring), előbbit egyenesen a „politikai teológia” címkével jelölve (bár ugyanilyen joggal használhatnák a „teologikus politika” megnevezést). Ezt a Gianfranco Borrelli által kifejtett álláspontot a magam részéről tovább finomítanám, méghozzá Sergio Bertelli rendszerezése alapján, aki jóllehet a korszak historiográfiájának áttekintésére vállalkozott, mégis természetesen érint politikaelméleti kérdéseket (ez elkerülhetetlen a kora újkor politikai kommunikációjának egyik legfontosabb műfaja, a történetírás kapcsán). Bertelli a laikus historiográfiát az autonóm politika-felfogáshoz köti, s meggyőzően kifejtett elmélete szerint ez a trend Guicciardinitől Gregorio Letin át Pierre Bayle-ig és a korai felvilágosodásig „vörös fonalként” húzódik végig a történetírás és a politikai gondolkodás történetén; szemben vele pedig nem egyszerűen az „ellenreformáció”, hanem Trident és Genf, a protestáns teokratikus államfelfogás és üdvtörténeti ihletésű történetírás, illetve a katolikus propaganda historiográfiája és *politia ecclesiasticája egyszerre* állnak. Úgy vélem, az általam választott történeti „keresztmetszet” politikai beszédmódjainak rendszerezésére az lesz a legcélszerűbb eljárás, ha egymásra fordítom a nemzetközi kutatás két trendjének lineáris skáláit, és az így elképzelt *koordinátarendszert* vetítem rá a kor politikai diskurzustípusainak finom hálójára. A vízszintes tengely bal oldalán a *politia ecclesiastica*, jobb oldalán az autonóm politika felé mutatna a nyíl – a függőleges tengely alsó része a *res publica*-modell, felső része az abszolutista berendezkedés irányába indulna. Ilyen módon szemlélve a kérdéses korszak ideológusait, politikusait, mindegyik elhelyezhető a koordinátarendszerben, egyes személyes életutak, életművek mozgásuk-

ban követhetők, pályáivék írhatók le viszonylag nagy pontossággal. A modell igazi előnyét azonban két tekintetben látom kihasználhatónak.

Egyrészt a rendszerszerű, szinoptikus nézőpont segítségével most már maguk a politikai beszédmódok is nagyobb terminológiai pontossággal, mélyebb struktúráikban tanulmányozhatók. Lehetővé válik a főntebb leírt kommunikációs modell alkalmazása abban az értelemben, hogy a társadalmi kommunikáció politikai diskurzusszintjén belül elkülöníthetők az egyes alárendelt szintek; a forrásbázis megalkotása, *ad hoc* kánonok kidolgozása után, a fogalomtörténeti vizsgálódás és a politikára vonatkozó retorikai metaszövegek elemzése elérhetővé teszi az egyes politikai nyelvhasználati módok, nyelvi konvenciócsoportok strukturált leírását a politika jogi, művészi, tudományos, etikai és vallásos fokain. Másrészt bizonyos ellentmondások látszólagosnak bizonyulnak, mások létrehozata viszont az eddigi sejtéseket megerősítő fény derül. Mellőzve most a névsorolvasást és az egyébként izgalmas mozaik-kirakást, csak egyetlen momentumra hívom fel a figyelmet: úgy vélem, a politikai nézetek ilyenfajta csoportosítása kellőképpen magyarázza (de legalább meggyőzően szemlélteti) Justus Lipsius (illetve a Lipsius-recepció) centrális jelentőségét a hazai politikaelméleti „palettán”. Korábról is sok idevágó megjegyzést idézhetnék a szakirodalomból, mindennél többet mond azonban, ha bárki megpróbálja elhelyezni a republikánus és abszolútista politika-felfogások új (az arisztotelészi rendszer helyett a sztoikus etikára alapozott) szintézisét megalkotó, vallási szempontból elfogulatlan németalföldi filozófust a koordinátarendszerben: nemigen lesz más választása, a két tengely metszéspontjában talál majd helyet számára. Ami persze mindössze annyit jelent, hogy a modell szintjén központi szerepet tölt be Lipsius; egy szigorúan történeti szempontú vizsgálat lehet, hogy azt igazolná, hogy az arisztotelészi alapú politika-felfogás protestáns és jezsuita értelmezései voltak akkor túlsúlyban és a neosztoikus ideák csupán az elitre gyakoroltak komoly hatást.

Mindazonáltal ez a rendszer megmagyarázhatóvá, leírhatóvá tesz olyan összetett jelenségeket, mint például a 17. század politikai nyelvében és gesztusrendjében mutatkozó kommunikációs zavarok. Nem véletlen, hogy ezek a királyságban még súlyosabbnak bizonyultak, mint Erdélyben (habár ott sem ismeretlenek, elég ha visszaemlékszünk a Teleki Mihálynak címzett anyai „dorgálásra”). Az országon kívüli, nyelvileg és politikai praxisában is elkülönülő királyi udvar komoly karrierlehetőséget kínált a magyar főrendi politikusok számára, ugyanakkor sokszor feloldhatatlan ellentmondásokba sodorta őket: a nádor, az országbíró, a kancellár és a többiek egyszerre voltak tagjai az udvari nyilvánosságnak és a rendek által formált *corpus politicum*nak vagy „respublicának”. A 16. században még többnyire be tudták tölteni a helyzetükből kényszerítően következő mediátorszerepet, a harmincéves háború folyamán és főleg a befejeződését kísérő általános csalódás – s nem utolsósorban udvarbeli térvésztsük – nyomán azonban nem is egyszer komoly személyiségválságba kerültek. A legkirívóbb példa Nádasdy Ferencé, aki a század közepén Zrínyi mellett talán a legtöbbet tette a rendi típusú „országpropagandáért”, a Magyar Királyság európai imázsának javításáért, kortársai egy része mégis karrierizmussal, túlzott személyes ambíciókkal, kritikátlan udvarhűséggel vádolta. A század legfontosabb publicisztikai iratai, a *Siralmas könyörgő levél* vagy az *Oktatás elmél-*

kedésre ki is mondják e vádakat, súlyos kritikával illetve az „udvarló” urakat. Ám a leg-
hatásosabban éppen a „fővádott” Nádasdy Ferenc tudta ezt megtenni: hírhedett *Oráció*-
jában hátborzongató pontossággal veti szemére társainak azt, amivel az „ország” több-
nyire őt magát szorongatta: „Nem mentem semmire az második státust is, az nagyurakat
(...) Része az tisztekre való vágyódás miatt minden más jóra függeszthető elméjeket
megtompítják, s vonyakosznak az tiszteken, midőn nem lesz majd ország, kiben azt vi-
seljék. Részenek éjjeli-nappali elméje izgága szerzésben fárad, udvarnál való hazudozás-
ban, mások ellen való vádolkodásban, azzal magának való becsület keresésében utolsó
értéke fogyasztásával, s gyermekinek koldulásra való juttatással. (...) Vannak ezek mel-
lett, kik józan elmével töltik az haza javából erszényeket, alattomban való praktikákkal
ártanak édes nemzeteknek (...) tartván az idegen nemzet közt titkos barátokat, inkább
királyunknál bírnak országunk dolgaival, s imádtatják magokat az statusoknak nagyjával
és kicsinyével egyaránt.”

Úgy érzem, a bizonyításhoz kevés, a szemléltetéshez azonban elegendő lesz ez a példa
a modell alkalmazhatóságára nézve. Azt már a reményeim szerint meginduló újabb ku-
tatásoknak kellene tisztázniuk, hogy a jelzett történeti keresztmetszet tanulságai alapján
kidolgozott rendszer alkalmazható-e, és ha igen, milyen mértékben, milyen módosítások-
kal, a 15. századra vagy a 18. század elejére, mikor változnak döntő mértékben a jelzett
koordináták. A verifikálás legkézenfekvőbb eljárása a politikai diskurzustípusok retoriká-
jának, nyelvi konvencióinak, konstitutív fogalmainak (*politica, status, libertas/li-
bertates, regnum, res publica* és ezek magyar megfelelőinek) történeti-szemantikai vizs-
gálata, a Skinner által művelt politikai beszédmódkutatás és a Koselleck-féle fogalom-
történet ötvözése lehet. Azt hiszem azonban, az erről szóló további elméleti igényű vi-
táknak mindenképpen együtt kellene járniuk a magyar politikai eszmetörténet kora újkori
forrásainak koncepciózus és filológiai alapos, jól kommentált kiadásával.

*Irodalom**

Torquato ACCETTO, *Della dissimulazione onesta*, a cura di Salvatore Silvano NIGRO,
Torino, 1997; *A tisztességes színlelésről*, ford. VÍGH Éva, Szeged, JATEPress, 1997.

*A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe: John Dunn, John G. A. Po-
cock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*, szerk. HORKAY HÖRCHER Fe-
renc, Pécs, 1997.

ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációi-
ból, leveleiből*, kiad. HELTAI János, Bp., 1989, 204.

APÁCZAI CSERE János, *Magyar Encyclopaedia*, s. a. r. SZIGETI József, Bukarest, 1977.

Alberto ASOR ROSA, *La fondazione del laico = Letteratura italiana, V, Le questioni*, dir.
Alberto ASOR ROSA, Torino, 1986, 66–72.

* Csak a szövegben hivatkozott vagy a mondottak kontextusának megértéséhez elengedhetetlenül fontos
műveket sorolom fel.

- BÁN Imre, *Apáczai Csere János*, Bp., 1958.
- BARANYAI DECSI János *Magyar története*, kiad., előszó KULCSÁR Péter, Bp., 1982.
- Franco BARCIA, *Un politico dell'età barocca: Gregorio Leti*, Milano, 1983.
- Hans BARON, *Calvinist Republicanism and Its Historical Roots*, Church History, 8(1939), 30–42.
- BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között, Bp., 1998.
- Eraldo BELLINI, *Agostino Mascardi, fra 'Ars poetica' e 'Ars historica'*, Studi Secenteschi, 32(1991), 65–136.
- BENCE György, *Márkus és a kulcsszavak = Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*, szerk. HÁY János, Bp., 1993, 81–97.
- BENDA Kálmán, *Habsburg politika és rendi ellenállás*, Történelmi Szemle, 1970, 404–427.
- BENE Sándor, *A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben: A világszínházról a politika színházáig*, ItK, 1996, 369–394.
- Lee BENSON, *An Approach to the Scientific Study of Past Public Opinion*, Public Opinion Quarterly, 31(1967–1968), 522–567.
- Sergio BERTELLI, *Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca*, Firenze, 1973.
- Beszélő politika: A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*, szerk. SZABÓ Márton, Bp., 2000.
- Bethlen Gábor emlékezete*, szerk., bev. MAKKAI László, Bp., 1980 (Bojti Veres hivatkozott szövegével).
- BITSKEY István, *Királyi reprezentáció és udvari kultúra a Zsigmond-kori Budán = Emlekkönyv Rácz István 70. születésnapjára*, Debrecen, 1999, 57–67.
- BITSKEY István, *Virtus és religio: Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről*, Miskolc, 1999.
- Johannes H. BOECLERUS, *Dissertatio de scientia et studio politices*, 1674.
- BÓNIS György, *Révay Péter*, Bp., 1981.
- Gianfranco BORRELLI, *Ragion di stato e Leviatano: Conservazione e scambio alle origini della modernità politica*, Bologna, 1993.
- Giovanni BOTERO, *Della riputazione del Principe = Uő., Relationi universali e La ragione di Stato*, Venetia, 1640, 217–229.
- Botero e la 'Ragion di Stato': Atti del convegno in memoria di Luigi Firpo*, a cura di Artemio Enzo BALDINI, Firenze, 1992.
- Riccardo CAPORALI, *Heroes gentium: Sapienza e politica in Vico*, Bologna, 1992.
- Arnoldus CLAPMARIUS, *De arcanis rerum publicarum libri sex*, Bremac, 1605.
- Christophorus COLERUS, *De studio politico ordinando epistola ad generosum iuvenem Stanislaum Zelenium Vitellium de Zelanka = Cornelius TACITUS, De moribus et populis Germaniae libellus*, Hanoviae, 1602, 88–118.
- Hermann CONRING, *De civili prudentia liber unus, quo prudentiae politicae, cum universalis philosophiae, tum singularis pragmaticae, omnis propaedia acromatice traditur*, Helmeftadii, 1662.

- Hermann Conring (1606–1681): *Beiträge zu Leben und Werk*, Hrsg. Michael STOLLEIS, Berlin, 1983.
- CSAPODI Zoltán, *A Thököly-felkelés visszhangja a Német-Római Birodalom területén*, Aetas, 1995/1–2, 140–170.
- DRASKOVICH János, PRÁGAI András, *Fejedelmeknek serkentő oraiá, az az Marcus Aurelius csaszarnac eleteröl (...) három könyvec*, Bártfa, 1628.
- Horst DREITZEL, *Protestantischer Aristotelismus und absoluter Staat: Die 'Politica' des Henning Arnisaeus (ca. 1575–1636)*, Wiesbaden, 1975.
- ECKHARDT Sándor, *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszburghan*, Bp., 1944.
- ERDŐSI Péter: *A fejedelmi politikát támogató külföldi csoportok és a reprezentáció színterei Báthory Zsigmond udvarában*, kandidátusi disszertáció kézírata, Bp., 1997.
- James M. ESTES, *Melanchton's Confrontation with the „Erasmian” via media in Politics: The De officio principum of 1539 = Dona Melanchtoniana: Festgabe für Heinz Scheible zum 70. Geburtstag*, Hrsg. Johanna LOEHR, Stuttgart–Bad Cannstatt, 2001, 83–101.
- G. ETÉNYI Nóra, *A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-i ostromának tükrében*, Aetas, 1995/1–2, 95–139.
- G. ETÉNYI Nóra, *Az 1663–64-es magyarországi török elleni háború a birodalmi nyilvánosság előtt*, kandidátusi disszertáció kézírata, Bp., 1997.
- FODOR Pál, *Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája: A török a 15–16. századi magyar közvéleményben*, Történelmi Szemle, 1997/1, 21–49.
- Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, Bp., 1984.
- Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Hrsg. Otto BRUNNER, Werner CONZE, Reinhart KOSELLECK, I–VIII, Stuttgart, 1972–1997.
- Andreas GESTRICH, *Absolutismus und Öffentlichkeit: Politische Kommunikation in Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts*, Göttingen, 1994.
- Raffaella GHERARDI, *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento: Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna, 1980.
- Paolo GIOVIO, *Gli elogi di vite brevemente scritte d'huomini illustri di guerra, antichi et moderni*, tradotte per Lodovico DOMENICHI, Fiorenza, 1554.
- Johannes GRÜGER, *Collegium politicum (...) in illustri Academia Giessena institutum et habitum*, Giessae, 1609.
- John Alexander Wilson GUNN, *Queen of the World: Opinion in the Public Life of France from the Renaissance to the Revolution*, Oxford, 1995.
- David G. HALSTED, *Poetry and Politics in the Silesian Baroque: Neo-stoicism in the Works of Christophorus Colerus and his Circle*, Wiesbaden, 1996.
- HARGITTAY Emil, *Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei*, It, 1980, 134–147.
- HARGITTAY Emil, *A politikai elmélet Pázmány Péter tevékenységének háttérében = Pázmány Péter emlékezete: Halálának 350. évfordulóján*, szerk. LUKÁCS László, SZABÓ Ferenc, Róma, 1987, 405–448.

- HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., 2001.
- HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., 1994.
- Esther HILDEBRANDT, *The Magdeburg Bekenntnis as a Possible Link Between German and English Resistance Theories in the Sixteenth Century*, *Archiv für Reformationsgeschichte*, 71(1980), 227–253.
- HUORANSZKI Ferenc, *Nyelvfilozófia és eszmetörténetírás*, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1992, 960–980.
- Il potere delle immagini: La metafora politica in prospettiva storica – Die Macht der Verstellungen: Die politische Metapher in historischen Perspektive*, a cura di Walter EUCHNER, Francesca RIGOTTI, Pierangelo SCHIERA, Bologna–Berlin, 1993.
- IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, 1995.
- IMRE Mihály, *Melanchthon retorikájától Buzinkai Mihályig = Retorikák a reformáció korából*, szerk., bev., utószó IMRE Mihály, Debrecen, 2000, 399–452.
- JANKOVICS József, *Udvarellenes tendenciák a 17. századi magyar költészetben = Uő., Ex occidente... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., 1999, 23–37.
- Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, kiad. KLANICZAY Tibor, Bp., 1982 (Gyulay, Kovacsóczy hivatkozott szövegeinek fordításával).
- Christian JOUHAUD, *Power and Literature: the Terms of the Exchange (1624–1642) = The Administration of Aesthetics, Censorship, Political Criticism, and the Public Sphere*, ed. Richard BURT, Minnesota, 1994, 34–82.
- Christian JOUHAUD, *Les libelles en France dans le premier XVIIe siècle: lecteurs, auteurs, commanditaires, historiens, XVIIe siècle*, 49(1997).
- Victoria KAHN, *Machiavellian Rhetoric from the Counter-Reformation to Milton*, Princeton, 1994.
- KARÁCSONY András, *Fogalomtörténet-írás = Uő., Bevezetés a tudásszociológiába*, Bp., 1995, 104–111.
- Bartholomaeus KECKERMANNUS, *Disputationes politicae speciales et extraordinariae quatuor (...) habitae in Gymnasio Dantiscano ad methodum accuratam, quae ostensa est in politicis*, Hanoviae, 1610.
- KECSKEMÉTI ALEXIS János *Prédikációs könyve (Dániel próféta könyvének magyarázata)*, kiad. SZUROMI Lajos, GOMBÁNÉ LÁBOS Olga, Bp., 1974.
- KECSKEMÉTI GÁBOR, *A történeti kommunikációelmélet lehetőségei*, ItK, 1995, 561–576.
- KECSKEMÉTI GÁBOR, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., 1998.
- Ralph KEEN, *Divine and Human Authority in Reformation Thought: German Theologians on Political Order 1520–1555*, Nieuwkoop, 1997.
- KLANICZAY Tibor, *A magyar későreneszánsz problémái (Stoicizmus és manierizmus) = Uő., Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, Szeged, 1997², 241–269.

- KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században; Nacionálizmus a barokk korban; Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában* = Uő., *Pallas magyar ivadéka*, Bp., 1985, 41–58, 138–150, 153–211.
- KLANICZAY Tibor, *A manierizmus politikai filozófiája: Paruta és Lipsius; Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása; Hungaria és Pannonia a reneszánsz korban* = Uő., *Stílus, nemzet és civilizáció*, Bp., 2001, 224–235, 236–249, 70–92.
- KOMLOVSZKI Tibor kísérőtanulmánya = DRASKOVICH János, *Horologii Principum, azaz az fejedelmek oraiának második keonyve*, Bp., 1989, 10–11 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 23).
- Reinhart KOSELLECK, *Ábrázolás, esemény, struktúra = Történetelméleti és módszertani tanulmányok*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., 1977, 173–183.
- Reinhart KOSELLECK, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, ford., utószó SZABÓ Márton, Bp., 1997.
- KÖPECZI Béla, *A magyar politikai irodalom kezdeteihez: Kovacsóczy Farkas dialógusáról; A kartezianizmus politikája Magyarországon és Erdélyben a XVII. században és a XVIII. század elején* = Uő., *Függetlenség és haladás: Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századaiban*, Bp., 1977, 13–30.
- Esther-Beate KÖRBER, *Öffentlichkeiten der frühen Neuzeit: Teilnehmen, Formen, Institutionen im Herzogtum Preussen von 1525 bis 1618*, Berlin–New York, 1998.
- LASKAI János *Válogatott művei: Magyar Justus Lipsius*, kiad. TARNÓC Márton, Bp., 1970.
- Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Entwurf einer Bibliotheca Universalis Selecta* (levél Theodor A. H. von Strattmannak, 1690, benne a könyvtár „politika” szakja) = Uő., *Sämtliche Schriften und Briefe, I, Allgemeine politischer und historischer Briefwechsel, V, 1687–1690*, Berlin, 1954, 428–462.
- LUKÁCS Zs. Tibor, *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése*, Aetas, 1995/1–2, 68–94.
- LUKÁCS Zs. Tibor, *Propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban*, Aetas, 1995/1–2, 171–178.
- Magyar gondolkodók 17. század*, kiad. TARNÓC Márton, Bp., 1979 (Pataki Füsüs, Nádasdy, Ráday, Zrínyi, I. Rákóczi György, Vetési, Bethlen Miklós hivatkozott szövegeivel).
- Hans MAIER, *Politische Wissenschaft in Deutschland: Aufsätze zur Lehrtradition und Bildungspraxis*, München, 1969.
- MAKKAI László, *A magyar puritánusok harca a feudálizmus ellen*, Bp., 1952.
- Agostino MASCARDI, *Dell'arte storica*, Roma, 1636.
- MEDGYESI Pál, *Dialogus politico-ecclesiasticus*, Bártfa, 1650 (RMNy 2309).
- Achatz von MÜLLER, *Gloria bona fama bonorum: Studien zur sittlichen Bedeutung des Ruhmes in der frühchristlichen und mittelalterlichen Welt*, Husum, 1977.
- Narratívák 4. A történelem poétikája*, szerk., előszó THOMKA Beáta, Bp., 2000.
- National Consciousness, History, and Political Culture in Early-modern Europe*, ed. Orest RANUM, Baltimore–London, 1975.

- Gerhard OESTREICH, *Neostoicism and the Early Modern State*, ed. Brigitta OESTREICH and H. G. KOENIGSBERGER, Cambridge, 1982.
- Francesco PATRITIO, *Della historia diece dialoghi*, Venetia, 1560.
- PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére (1603)*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., 2000.
- PÉTER Katalin, *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei*, Bp., 1973.
- PÉTER Katalin, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995.
- Georgius POCH, *Disputatio politica de rebuspublicis in genere*, Helmestadii, 1639.
- Policey im Europa der frühen Neuzeit*, Hrsg. Michael STOLLEIS, Frankfurt am Main, 1996.
- Political Discourse in Early Modern Britain*, ed. Nicholas PHILLIPSON, Quentin SKINNER, Cambridge–Glasgow, 1993.
- Politikai antropológia*, szerk. ZENTAI Violetta, Bp., 1997.
- Presse und Geschichte: Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*, I, Hrsg. Elger BLÜHM, München, 1972; II, Hrsg. Elger BLÜHM, Hartwig GEBHARDT, München, 1987.
- Amedeo QUONDAM, *La „forma del vivere“: Schede per l’analisi del discorso cortigiano = La Corte e il „Cortigiano“*, II, *Un modello europeo*, a cura di Adriano PROSPERI, Roma, 1980.
- RIMAY János levelei (Justus Lipsiushoz, I. Rákóczi Györgyhöz.) = Uő. *Írásai*, kiad. ÁCS Pál, Bp., 1992, 205–210, 224–236.
- Nicolai RUBINSTEIN, *The History of the Word politicus in Early-modern Europe = The Languages of Political Theory in Early-modern Europe*, ed. Anthony PAGDEN, Cambridge, 1987, 41–56.
- Cynthia G. SCHOENBERGER, *Luther and the Justifiability of Resistance to Legitimate Authority*, *Journal of the History of Ideas*, 40(1979), 3–20.
- Georgius SCHÖNBORNER, *Politicoꝝ libri septem*, Lipsiae, 1609.
- SEBŐK Marcell, *Sebastian Ambrosius késmárki humanista: Egy 16. századi életút szakaszainak rekonstrukciója*, PhD értekezés kézírata, 1999.
- Quentin SKINNER, *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge, 1996.
- Hans SPEIER, *Historical Development of Public Opinion*, *The American Journal of Sociology*, 55(1950), 376–388.
- Giorgio SPINI, *Ricerca dei libertini: La teoria dell’impostura delle religioni nel Seicento italiano*, Firenze, 1983².
- Michael STOLLEIS, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland*, I, *Reichspublizistik und Polizeywissenschaft 1600–1800*, München, 1988.
- Michael STOLLEIS, *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit*, Frankfurt, 1990.
- TAKÁTS József, *Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején (A keret)*, ItK, 1998, 668–686.
- TARNAI Andor, *A toposzkutatás kérdéseire*, *Literatura*, 1975/1, 66–73.

- TARNAI Andor, *A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez*, ItK, 1986, 637–656.
- TARNÓC Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Bp., 1978.
- Christian THOMASIIUS, *Institutionum iurisprudentiae divinae libri tres in quibus fundamenta iuris naturalis secundum hypotheses illustris Pufendorffii perspicue demonstrantur*, Halac Magdeburgicae, 1730.
- Eduardo TORTAROLO, „Opinion publique” tra antico regime e rivoluzione francese: Contributo a un vocabolario storico della politica settecentesca, *Rivista Storica Italiana*, 1990, 5–23.
- Richard TUCK, *Philosophy and Government 1572–1651*, Cambridge, 1993.
- VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., 1983.
- Carlo VAROTTI, *Gloria e ambizione politica nel Rinascimento: da Petrarca a Machiavelli*, Milano, 1978.
- VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Bp., 1985.
- Henricus VELSTENIUS, *Centuria I. quaestionum politicarum*, Wittenberg, 1610.
- Maurizio VIROLI, *From Politics to Reason of State: The Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250–1600*, Cambridge, 1992. (Átdolgozott olasz kiadás: *Dalla politica alla ragion di stato: La scienza del governo tra XIII e XVII secolo*, Roma, 1994.)
- Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II (1576–1612)*, Wien, 1981.
- Karl VOCELKA, *Das Türkenbild des Christlichen Abendlandes in der frühe Neuzeit = Österreich und die Osmanen – Prinz Eugen und seine Zeit*, Hrsg. Erich ZÖLLNER, Karl GUTTKAS, Wien, 1988, 20–31.
- Raymund WILHELM, *Italianische Flugschriften des Cinquecento (1500–1550): Gattungsgeschichte und Sprachgeschichte*, Tübingen, 1996.
- WITTMANN Tibor, *A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz: Justus Lipsius*, *Filológiai Közlöny*, 1957, 53–66.
- Blair WORDEN, *Classical Republicanism and the Puritan Revolution = History and Imagination: Essays in Honour of H. R. Trevor-Roper*, ed. Hugh LLOYD-JONES, Valerie PEARL, Blair WORDEN, London, 1981, 182–200.
- ZEMPLÉNYI Ferenc, *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, Bp., 1998.
- ZLINSZKY János, *Legal Studies and Works of János Baranyai Decsi*, *Acta Ethnographica Hungarica*, 45(2000)/3–4, 327–336.

Sándor Bene

L'APPLICATION DU MODELE DE LA THEORIE DE LA COMMUNICATION HISTORIQUE DANS L'HISTOIRE DES IDEES POLITIQUE EN HONGRIE – LE MODELE DES 16e ET 17e SIECLES

L'étude propose un nouveau programme de recherche avec comme objectif la découverte des variantes des langages politiques (utilisés en Hongrie aux 16e et 17e siècles) ; la découverte des traditions du discours sur la politique (niveau théorique) et des discours politiques (pratique). Le critère méthodologique principal de la recherche est de pouvoir interpréter les sources de la pratique et de la théorie politiques dans un seul cadre. Y servent de points de repère deux courants déterminants de l'histoire occidentale des idées politiques, l'école britannique formée autour de Quentin Skinner étudiant le langage de la politique comme le contexte des actes de parole et celle de Koselleck, école allemande, centrant sur l'histoire des notions politiques et qui collabore avec le courant de l'esthétique de réception. L'étude peut s'appuyer aussi sur les résultats des recherches hongroises, avant tout sur la méthodologie de la « théorie de la communication historique » conçue par Gábor Kecskeméti.

Les trois phases des modèles de publicité des 16e et 17e siècles peuvent être liées éventuellement au changement de paradigmes des rhétoriques ayant un effet déterminant sur la publicité politique. Le modèle Musée conçu par Giovinetti est influencé par le culte de la rhétorique cicéronienne, ainsi que par les théories de la rhétorique classiques-humanistes. La publicité du modèle Théâtre peut être décrite en prenant comme point de départ la crise du 16e siècle de la rhétorique de la renaissance (les systèmes d'Agricola, Ramus et Patrizi, les exagérations de l'idéal stylistique tacitien mettaient en question la rhétorique qui se prétendait incorporer la collection des idées générales ayant comme ambition d'expliquer le monde, formulées à un niveau pédagogique). Les modèles d'Agora et de Laboratoire qui se complètent sont en corrélation avec la reprise de l'idéal rhétorique cicéronien faisant appel au *sensus communis*, d'autre part avec les rhétoriques formelles du discours scientifique (comme la « nouvelle rhétorique » suivant les pas de Bacon et de Descartes).

Quant à la Hongrie, le point de départ de l'hypothèse est la tension entre l'état arriéré du système social, et le niveau étonnamment élevé des commentaires relatifs au rôle et au fonctionnement de la publicité. La plupart des discours politiques des ordres furent formulés aux termes de l'idéal républicain cicéronien christianisé. Le discours de l'absolutisme est traditionnellement lié à la cour (précisément, aux cours : à la cour princière de Transylvanie et à celle de Vienne). Dans le discours de la cour, la politique, d'après Botero ne sert pas le gouvernement équitable, mais est un moyen manipulateur pour assurer la loyauté des souverains.